

18-Potungaue Ngoue, Me'atokoni mo e Vao'akau

Palani Ngaue

2025/2026-2027/2028

7401100 / 7401101

<http://mafff.gov.to>

info@mafff.gov.to

Ma'ufanga, Hala Vuna, Tonga

Kanotohi

Lisi 'o e Ngaahi Fakanounou	1
Talamu'aki mei he 'Eiki Minisita 'o e Potungaue Ngoue, Me'atokoni, & Vao'akau.	2
Pōpōaki mei he Pule Lahi 'o e Potungaue Ngoue, Me'atokoni & Vao'akau	3
1. Palani Ngaue mo e Fakamatala Fakalukufua ki he Potungaue.	4
1.1.1. Ngaahi konga Lao	4
1.1.2. Ngaahi Hoa Ngaue / Kupu Fekauáki	5
1.1.3. Ngaahi Ola 'o e Palani Fakafonua 'oku poupou'i fakapatonu 'e he Potungaue.....	9
1.1.4. Lava ke fakahoko e fefakatau'aki ki muli', fakahoko ngāue ke ma'u mo'ui mei ai mo e ngaahi 'inivesi mei muli.	9
1.1.5. Ngaahi Taumu'a Fakalalakaka Tu'uloa (SDG).....	10
1.1.6. Ngaahi 'Asenita Vivili 'a e Pule'anga(GPA) 2025-2026, Palani ki he Sekitoa Ngoue (TASP), Fakalalakaka Fakafonua & Ngaahi Kolo.....	11
1.1.7. Palani ki he Sekitoa Ngoue 'a Tonga (TASP).....	12
2. Fakalukufua ó e Potungaue	13
2.1. Visone mo e Misiona 'a e Potungaue	13
Visone.....	13
Misiona	13
2.2. GAAHI 'ULUNGAANGA.....	14
2.3. Fokotu'utu'u ki he Kau Ngaue.....	14
2.4. Ngaahi Fokotu'utu'u / Fakakaukau Fo'ou.....	15
2.5. Ngaahi Ngaue 'a e Potungaue 'oku fakakulupu ki he ngaahi Va'a Ngaue/Polokalama Fakaikiiki mo e ngaahi Polokalama.....	16
2.6. Fa'unga 'o e Potungaue	18
2.7. Fokotu'utu'u ki he Kau Ngaue.....	19
2.8. Ngaahi Fokotu'utu'u / Fakakaukau Fo'ou.....	19
3. Patiseti 'a e Potungaue mo e Kau Ngaue	20
4. Ngaahi ola 'o e ngaahi Ngaue 'a e Potungaue kuo Fokotu'u ki he Ngaahi Va'a Ngaue takitaha pea mo hono Ngaahi Meafua.	22
4.1. Tefito'i Ngāue 'a e Potungāue & Vahevahe 'o e ngaahi ngāue' ki he ngaahi Va'a Ngaue pea mo e ngaahi me'afua 'o e fakahoko fatongia.....	23
4.1.1. 'Ofisi 'o e Minisita mo e Talekita.	23
4.1.2. Va'a Ngāue Pule mo e Tataki Ngāue.....	26
4.1.3. Va'a Ngaue Palani mo e Lao.....	27
4.1.4. Va'a Fekumi mo e Fakalalakaka 'o e feitu'u tuku'uta.....	30
4.1.5. Va'a Kolonitini.....	33
4.1.6. Va'a Vao 'Akau	36
4.1.7. Va'a Me'atokoni.....	40
4.1.8. Va'a Ngaue ki he Fanga Monumanu	43
4.1.9. Va'a Ngaue ki Tu'a mo e Fakalalakaka 'o e Kakai Fefine.....	46
5. Ngaahi Ma'u'anga Tala:.....	49
Ma'u'anga Tala 1:.....	49
Ma'u'anga Tala 2:.....	51
Ma'u'anga Tala 3:.....	55

Lisi 'o e Ngaahi Fakanounou

CP&B	Palani Ngaue mo e Patiseti
CSD	Va'a Tataki & Fakahoko Ngaue
CTA	Senitā Fakatekinikale ki he Ngoue mo e Fetokoniáki Fakatukuúta
EWDD	Va'a Fakalakalaka 'o e Ngaue ki Tu'a & Kakai Fefine
FAO	Kautaha Fakamamani lahi ki he Me'atokoni
FOD	Va'a Me'atokoni
FRD	Va'a Vao'akau
FY	Ta'u Fakapa'anga
GPAs	Ngaahi Taumuá Vivili á e Puleánga
HACCP	'Analaiso ó e tuúnga fakatuútamaki mo e ngaahi meá kene Mapuleí mo Taótaófiáki
HIEC	Kautaha Langa Faka'enisinia Fakavaha'apule'anga 'a Hunani - Siaina
JNAP	Palani Ngaue Fakafonua Fakatahataha
KPI	Me'afua 'o e Fakahoko Fatongia
LVD	Va'a Fanga Monumanu
LVC	Kosilio Fanga Monumanu
MAFF	Potungaue Ngoue, Me'atokoni mo e Vao'akau
MDA	Ngaahi Potungaue, Ngaahi Va'a Ngaue mo e Ngaahi Kautaha
MoF	Potungaue Pa'anga
NIIP	Palani Fakafonua ki he Ngaahi Ngaue Langa Lalahi
NTPD	'Aho Tō 'Akau Fakafonua
PBV	'A puaka, Kasa mei he 'ä puaka & Vesitapolo
PPD	Va'a Palani & Tu'utu'uni Ngaue
QQMD	Va'a Pule ki he Ngaue Faka-Kolonitini
RRDD	Va'a Fakatotolo & Fakalakalaka 'o e Ngoue
SDG	Taumu'a Fakalakalaka Tu'uloa
SIDS	Ngaahi 'Otumotu kei Langalanga hake
TASP	Palani 'o e Sekitoa Ngoue 'a Tonga
TSDF	Palani Fakalakalaka Fakafonua 'a Tonga
TIFS	Founga Ngoue Fefiohi 'a Taileni
UNDP	Ngaahi Pule'anga Fakatahataha mo e Polokalama Fakalakalaka

Talamu'aki mei he 'Eiki Minisita 'o e Potungaue Ngoue, Me'atokoni, & Vao'akau.

'Oku ou ongo'i hounga'ia keu fakahoko atu 'a e palani ngaue 'a e Potungaune Ngoue, Vao'akau moe Me'atokoni ki he ta'u fakapa'anga 2025/26 – 2027/28. Koe Palani ngaue ko 'eni, 'oku hoko ia ko ha ama taki loa 'i he hala fononga ke tau a'usia ha sekitoa ngoue moe vao'akau 'oku tu'ulua mo malu 'a 'ene fakalakalaka. Na'e fo'u 'a e palani, hili ia hano toutou siofi 'a e ngaahi fokotu'utu'u 'i he Palani Langa Fakalakalaka Fakafonua hono II (TSDF II), Palani Langa Fakalakalaka 'a e Sekitoa Ngoue (TASP II), Ngaahi taumu'a Fakalakalaka Tu'ulua (SDG) moe ngaahi taumu'a ngaue vivili 'a e Pule'anga (GPA).

'I he ngaahi 'aho ni, kuo faka'au ke toe lahi ange 'a e ngaahi palopalema kehekehe hange koe, tapuni 'a e ngaahi kau'a fonua makatu'unga 'i he mahaki koe Koviti 19, maumau ki he ngoue; vesitapolo moe uesia 'oe fanga monumanu tu'unga 'i he efuefu 'o e mo'unga afi Hunga Tonga Hunga Ha'apai pea pehe ki he peau kula na'e hoko 'i Sanuali 2022, Pehe foki ki he holo 'a e tokolahi 'o e kau ngaue lau 'aho makatu'unga 'i he manakoa 'a e polokalama toli fo'i 'akau 'a Nu'usila mo 'Aositelelia, pehe foki ki he fetokehekehe'aki 'a e totongi 'o e tisolo moe penisini pehe ki he ngaahi koloa 'oku 'omai mei tu'apule'anga talu mei he 2021, pea toe kau atu moe lahi 'o e hiki 'a e kakai mei he ngaahi feitu'u tuku'uta ki he ngaahi feitu'u kolo hange ko Nuku'alofa, pea kanoni 'aki 'a e uesia kuo fakahoko 'ehe feliuliaki 'a e 'ea 'i he mamani 'o hikihiki ai 'a e mafana 'ae 'ea pea moe ma'olunga ange 'a e tahi. Kuo hanga he'e ngaahi palopalema ni 'o fakamamafa'i 'a e mahu'inga 'o e ngaahi fatongia 'o e Potungaue.

Ko e Palani Ngaue 'a e Potungaue 2025-2026, 'oku ne huluhulu 'a e sekitoa ngoue ke ne tau'i 'a e ngaahi pole pea mo e ngaahi palopalema ko 'eni, 'o fakatatau ki he visone, misiona pea mo e ngaahi fiema'u vivili 'a e Potungaue, ke fai ha ngaue kiai 'i he vaha'a taimi ko 'eni. 'Oku ne fakamatala'i ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u mo e founga ngaue 'a e Potungaue 'a ia 'e malava ke a'usia ai 'a e ngaahi ola kuo fokotu'u. Kuo fokotu'u foki moe ngaahi me'afua ke fuatautau pe sivilivi'i 'aki 'a e ngaahi fakahoko fatongia 'a e Vaá Ngaue takitaha 'o e Potungaué fakalukufua.

'Oku ou fie 'oatu heni 'a 'eku fakamālō lotohounga ki he ngaahi hoa ngaué kotoa pe, 'i he'enau ngaue 'osikiavelenga mo e tokoni ki he fakalakalaka 'o e sekitoa ngoué 'i Tonga ni. Ki he Kautaha Tokoni mei he Pule'anga 'Aositelelia, Sekelitali Komuniti 'o e Pasifikí, Pule'anga ó Nuúsila, Pule'anga Siaina, Pule'anga Siapani pea mo e Pule'anga 'o 'Initia 'o fakafou mai 'i he Kautaha Fakatahataha 'a Mamani, Pangike 'o Mamani, Senitā Fakatekinikale ki he Ngoue mo e Fetokoni'aki Fakatuku'uta (CTA) pehē foki ki he Kautaha Fakamamani Lahi 'o e Me'atokoni mo e Ngoue (FAO). 'Oku ou 'amanaki lelei te tau ngaue vaofi fakataha 'i hono fakahoko lelei 'a e palani ko 'ení, he 'e tokoni ia ki hono fakatupulekina 'a e 'ekonomiká pea fakatokosi'i á e masivá mo ne tataki kitautolu ke toe longomo'uiange, malu mo tu'umalie ai 'a Tonga.

Hon. Siosiu M. Halavatau, PhD
Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vao'akau.

Pōpōaki mei he Pule Lahi 'o e Potungaue Ngoue, Me'atokoni & Vao'akau

'Oku ou mātu'aki faka'apa'apa mo'oni ke fakahoko atu 'a e Palani Ngaue 'a e Potungaue Ngoue, Me'atokoni mo e Vao'akau ki he ta'u 2024 ki he 2027. Ko e palani ngaue 2024-2027 'oku ne hulu'i mai á e ngaahi me'a lalahi óku faka'amu 'a e Potungaue ke a'usia 'i he ta'u 'e tolu ka hoko mai. Na'e fatu 'a e Palani Ngaué mei he ngaahi lavame'a 'i he 2019-2022; 'uluaki, ko e fakaakeake 'a e sekitoa ngoue mei he tātāpuni 'a e Koviti-19, hiki 'a e totongi koloa pea holo 'a e ngaahi vaka koloa hū mai; ua, fakaakeake 'a e sekitoa ngoue mei he maumau 'a e mo'ungaafi Hunga-Tonga Hunga-Ha'apai, peaukula pea mo e efu mei he mo'ungaafi; tolu, ko e taaimu'a 'a Tonga he Pasifiki 'i he uta kava

ki 'Aositelelia mei Ma'asi 2022 ki 'Epeleli 2023. 'Oku ou tui ko e faingamalie eni ke ngaue'aki lelei mo fakapotopoto 'e he Potungaue 'a e ngaahi tokoni 'oku 'omai 'e he Pule'anga. 'Oku tui 'a e Potungaue 'e malava ke a'usia 'a e ngaahi taumu'a 'a e Pule'angá pea mo e kakai 'o e fonua, 'i hano toe paotoloaki mo fakaivia éne kau ngaué pea pehē ki he ngaahi vā fengauáki mo e ngaahi hoa ngaue. Ko e Palani Ngāue 2024-2027 'oku fakataumu'a ia ke ne tokonia 'a e tafa'aki mahu'inga 'o e fengaue'aki mo e ngaahi Potungaue makehe 'a e pule'anga, ngaahi pisinisi ngoue, kau ngoue uta ki muli, ngaahi kautaha ngāue fakatahataha, kenau fakahoko ha fa'unga ngaue 'oku lelei fakalukufua pea mo mahu'inga malie ki he fakalakalaka'i 'o e sekitoa ngoué. 'Oku kei fetaiaki pē 'a e fehokotaki fakavaha'apule'anga mo e ngaahi hoa ngaue mahu'inga 'o hangē ko e kautaha tokoni 'a 'Aositelelia, Nu'usila, FAO, SPC, ACIAR pea mo Siaina kau ai 'a e ngaahi tokoni fakatekinikale ki he kakaí, ki hono fakaivia mo fakalakalaka'i 'o e hala fononga ko 'eni. Ko ia ai, ko e fatongia 'a e Potungaué ke nau feinga ki he lelei taha 'o e tu'unga fakahoko fatongia ki he kakaí pea mo poupou'i mo tokonia 'a e ngaahi hoa ngaué pea mo e kakai 'oku nau tali ui ki ai.

'Oku fakaámu 'a e Palani Ngaue ko 'eni ke ne tataki 'a e sekitoa ngoué; 'uluaki, fakalahi 'a hono fakatupulekina 'o e fanga monumanu fakalotofonua, vesitapolo pea mo e 'akau fua ki ha me'atokoni mo'ui lelei pea mohu ivi mo malu fakame'atokoni; ua, fakalakalaka'i e tu'unga mo'ui 'akinautolu 'oku ngoue ki he ma'u me'atokoni pe 'a e famili, kau ngoue fakatau fakalotofonuá moe kau ngoue uta ki muli, 'aki hono faka'ilo kiate kinautolu 'a e ngaahi founa fakatekinolosia fo'ou ki he ngoue, pea ke fakatupulekina 'a e ngaahi koloa ngoué, ki hono fakatau fakalotofonua pea mo uta ki muli; tolu, ke faka'ai'ai hono ngaue'aki 'o e founa ngoue hokohokó kene pukepuke 'a e tu'unga ivi mo e lelei 'o e kelekele, fakalahi hono tō mo tauhi 'o e 'akau, pehē ki he fanga monumanu pea mo e ngaahi koloa fakanatula; fā, fakatupulekina e ngoue kalasi kehekehe 'i he sekitoa ngoue, koe'uhi ke ne matu'uaki mo mateuteu ki he ngaahi uesia 'o e lahi mo e hokohoko 'o e saikolone fakatalopiki, la'ala'aa, to e mafana ange 'o e 'ea pea mo e ma'olunga 'a e lahi 'o e tahi. 'Oku tuku á e tokanga mo e poupou 'a e Palani Ngaue ko 'eni ki he mo'uilelei mo e malu 'a e me'atokoni fakalotofonua, fakalakalaka e tu'unga mo'ui ki he tukui kolo 'i 'uta, pukepuke e tuúloa 'a e ngaahi koloa fakangoue, pea ke ke ne malava foki ke matu'uaki pea mo mateuteu ki he feliuliuaki 'o e 'ea pea mo e ngaahi fakatamaki fakaenatula.

Viliami Manu, PhD

Pule Lahi 'o e Potungaue Ngoue, Me'atokoni & Vao'akau

1. Palani Ngaue mo e Fakamatala Fakalukufua ki he Potungaue.

Ko e Palani Ngāue 2025/26 – 2027/2028, ‘oku’ ne fokotu’utu’u mai ‘a e fa’unga ki hono langa hake ‘o e Sekitoa Ngoue fakalūkufua ‘i Tonga ni he ta’u ‘e 3 ka hoko. ‘Oku hulu’i mai ‘e he palani ko ‘eni ‘a e fepoupouaki ‘a e ngaahi hoa ngāue mo e tokoni ‘a e Pule’anga, pea ‘oku hoko ia ko ha me’angāue mālohi ke fakaivia’aki ‘a e langa ngāue ‘a ‘etau Sekitoa Ngoue’, mo teke’aki ‘etau ngāue ki mu’a. Koe palani ko ‘eni na’e fatu ia mei he ngaahi lavame’a pea mo e ngaahi makamaile ‘o e kuoholi ‘o hangē ko ‘eni;

- Malava ‘e Tonga ke kei pukepuke ‘a hono tu’unga he fe’au’auhi ‘i he ngaahi māketi fakalotofonua’ mo e fakavaha’a-Pule’anga’ (ngatu, fala, kava, ‘ufi, kape);
- Hiki hake ‘a e lahi ‘o e kava mo e ngoue foha uta atu ki tu’apule’anga, hangē ko e manioke, ‘ufi, talo mo e kape;
- Hiki hake hono uta atu ko ia ‘o e meleni ki tu’apule’anga;
- Tupulaki ‘a e lahi ‘o e ngaahi ngoue vesitapolo mo e;
- Toe fakaakeake hake ‘a e māketi ki he vanilla.

‘Oku kei poupou pe ‘a e Pule’anga ki hono faka’atā mei’ he Kasitomu’ ‘a e tute’ mo e totongi tukuhau ki hono hū mai ‘o e ngaahi mīsini fakangoue’, kemikale’, tenga’i ‘akau’, fafanga ki he fangamonumanu pea mo e fanga ki’i moa mo’ui ‘aho taha . ‘Oku hā sino mai heni ‘a e tokanga mo e mahu’inga’ia ‘a e Pule’anga’ ‘i he ngoue. Ko e Ngoue’, ko e taha ia e konga mahu’inga’i he’enau ‘asenita fakapisinisi, pea ko ha konga mahu’inga ia ‘i he tukupā ‘a e Pule’anga Tonga’ ke fakangata ‘a e masiva mo e fiekaia’ kae a’usia ‘a e tu’unga ‘oku malu ‘a e me’atokoni’ pea fakalakalaka ‘a e tu’unga ‘o e me’akai fakatupu mo’ui lelei,’ kae’uma’ā ‘a e ngoue ‘oku tolonga mo tu’uloa’, pea’ ke fakapapau’i ***“Ke Paotoloaki á e Fakalakalaka á Tonga ke Fakalekesi e moúí ki he Taha Kotoa”***.

Ngaahi M a f a i

1.1.1.Ngaahi konga Lao

Ko e ngaahi mafai ‘o e Potungaue ‘oku fakaivia ia mei he ngaahi Lao, tu’utu’uni ngaue moe ngaahi faitu’utu’u ni ‘a e ngaahi kautaha fatongia mo e ngaahi ngāue ‘a e Potungāue ‘oku fakamalumu ia ‘i he mafai ‘o e Konisitūtone’, Ngaahi Lao’, Kapineti’, Falealea’ mo e ngaahi Aleapau Fakavaha’a- Pule’anga’. ‘Oku’ ne ma’u ‘a e mafai ke fakahoko hono ngaahi fatongia ‘o fakatatau ki he ngaahi ngāue ‘oku hā ‘i he Lao’ mo e Tu’utu’uni Ngāue’ kae pehe foki ki he Palani’. Ko e ngaahi tefito’i mafai ‘o e Potungaue ‘oku makatu’unga ia mei’ he ngaahi ngāue ko ‘eni’; ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ngāue, fakataha konivesio mo e ngaahi palani. ‘Oku lolotonga fatongia’aki ‘e he Potungāue’ ha ngaahi lao ‘oku laka hake he 12. Kuo fakamafai’i ko e ngaahi ngāue kotoa kuo fakamahino’i atu ‘i he Potungaue’, kuopau ke to e vakai’i pea mo fakapapau’i ‘oku ‘ikai ha fepakipaki ‘i he faka’uhinga ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘o e ngaahi ngaue lolotonga. Ko e lisi ‘eni ‘o e ngaahi lao ‘oku’ ne fakamahino’i mai ‘a e ngaahi mafai ‘o e Potungāue:

- ✓ Lao ki hono hū atu 'o e fua 'o e Ngoue' (1) 2002
- ✓ Lao ki he Mahaki 'o e Fangamonumanu' (1) 1979
- ✓ Lao ki hono malu'i 'o e fanga manupuna' mo e ika' (1) 1915
- ✓ Lao 'o e Mataka' (1)1926
- ✓ Lao 'o e Me'atokoni' 2020
- ✓ Lao ki he Vao'akau' (1)1961
- ✓ Lao 'o e Pule'anga'
- ✓ Lao 'o e Māketi' [1] [1]1976
- ✓ Lao ki he 'Akau Vao Kona/ Kovi (1) 1917
- ✓ Lao 'o e faito'o ngoue' (1) 2002
- ✓ Lao Kolonitini ki he 'akau' (1) 1982
- ✓ Lao ki hono 'aa'i mo e fanga monumanu' [1]1918
- ✓ Lao ki he mongomonga lainisolosi' [1]1912
- ✓ Lao ki he Ahi', 2016

'Oku fiema'u lahi ke fai hano toe vakai'i 'a e ngaahi lao mo e konisitūtone 'a e Potungāue', ke lava 'o ma'u ha fa'unga fakalao lelei ke fakapapau'i 'a e malu 'o 'etau ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku tu'u lavea ngofua', 'aki ha ngaahi founa fakalakalaka 'oku tu'ulua, pea mo faka'ai' 'a e tu'unga malu 'o e me'atokoni mo e me'atokoni fakatupu mo'ui lelei.

1.1.2. Ngaahi Hoa Ngaue / Kupu Fekauáki

Ko e ngaahi tefito'i ngaue 'a e Potungaue (MAFF) ke fai ha tokoni lelei mo 'aonga ki he kakai mo e ngaahi kupu fengaue'aki. 'Oku fakahoko 'e he Potungaue (MAFF) ha fatongia fakatakimu'a 'i he Sekitoa Ngoue 'a ia 'oku fakatefito ai 'a hono tokangaekina 'o e kau ngoue 'i 'uta' pea fakamalohia ha kau ngoue ki he ngoue fakakomesiale, kau pisinisi meatokoni', kau fefakatau'aki me'atokoni', ngaahi koloa fakangoue', kau ngoue uta atu ki tu'a-Pule'anga' mo e ngaahi alā me'a pehē. Ko e ngaahi hoa ngaue 'a e Potungaue 'oku lisi atu ia 'i he Telipe 1 'i lalo.

Tēpile1: Ngaahi Kupu Fengāue'aki 'o e Potungāue (MAFF) mo honau ngaahi vā fetu'utaki.

Ngaahi Kupu Fengāue'aki	Ma'u mei he / pe Foaki ki he Potungāue (MAFF)			
	Kasitomā 'a e MAFF	'Omai ki he MAFF	Ngāue Fakataha mo e MAFF	Siofi 'o e MAFF
Kapineti	Fale'i, Ngaahi fakaongoongo lelei mo e Fakamatala	Ngaahi Tu'utu'uni	Fakahoko lelei 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga	Fakahinohino
Falealea	Fale'i, Ngaahi fakaongoongo lelei mo e fakamatala	Ngaahi Tu'utu'uni mo e Lao	Fakahoko lelei 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga	Fakahinohino
Potungaue, Va'a Ngaue mo e Ngaahi Kupu fekau'aki	Fale'i, Tataki, Ngaahi fakahinohino mo e fakamatala	Fakamatala	Fakahoko lelei 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga, pou pou ki he TSDF	Siofi 'e he PMO, PSC-Tu'utu'uni Ngāue, Fakalelei Ngāue
Ngaahi pisinisi Poate	Fale'i, Tataki, Ngaahi fakahinohino mo e Fakamatala	Fakamatala	Fakahoko lelei 'o e ngaahi fatongia ki he Pule'anga', Pou pou ki he TSDF	
Ngaahi Pisinisi	Fale'i, Tataki, Ngaahi fakahinohino mo e Fakamatala	Foaki e ngaahi koloa fakakomesiale, ngaahi ngaue, mo e ngaahi totongi	Pou pou ki he TSDF, fakalakalaka faka'ekonomi ka	Muimui'i, Tohi kole faka'ofisiale
Kau Ngoue, Kau toulalanga, kau ngaohi koloa etc	Fale'i, Tataki, Ngaahi fakahinohino, Fakahoko ngaue mo e Fakamatala	Muimui pau, Ngaahi totongi moehilifaka 'o e totongi	Pou pou ki he TSDF mo e fakalakalaka faka'ekonomi ka	Siofi 'oku muimui pau ki he tu'utu'uni.
Kau uta ki muli, Kau fefakatau'aki me'akai mo e kakai fakalukufua.	Fale'i, Tataki, Ngaahi tu'utu'uni, Ngaahi Ngaue mo e Fakamatala	Ngaahi koloa, Ngaahi ngaue, Ngaahi totongi mo e Hilifaki totongi	Pou pou ki he TSDF mo e fakalakalaka faka'ekonōmi ka	Siofi 'oku muimui pau ki he tu'utu'uni
Kakai Fakalukufua	Fale'i, Tataki, Ngaahi Tu'utu'uni, Ngaahi ngāue mo e Fakamatala.	Ngaahi koloa, Ngaahi ngāue, Ngaahi totongi mo e hilifaki totongi	Pou pou ki he TSDF	Fili, Tohi kole faka'ofisial e
Ngaahi Hoa Ngāue Fakalakalak a (Ngaahi Tokoni)	Fale'i, Tataki, Ngaahi tu'utu'uni, Ngaahi ngaue mo e Fakamatala	Tokoni ki he fakalakalaka mo e Fale'i	Ngaahi polokalama tokoni fakapa'anga	Siofi hono ngāue'aki 'o e ngaahi tokoni pa'anga fakalakalaka mo e anga hono pule'i mo tokangaekina,

Ko e fehokotaki'anga 'o e Palani Fakalakalaka Fakafonu 'a Tonga pea mo e Ngaahi Ola Halafononga 'o e Potungaue

'Oku hanga 'e he mape halafononga ko 'eni 'o fakamahino mai 'a e ngaahi tu'unga kehekehe 'i he levolo 'o e ngaue 'a e Potungaue pea o 'ene fekau'aki mo e Palani Fakafonua (TSDF II). Ko e levolo ma'ulalotaha 'oku ma'u ai 'a e ngaahi poupou ko ia 'oku nau fai 'a e ngaahi fakalele 'o e ngaue 'a e Potungaue, 'a ia 'oku poupou ki he ngaahi taumu'a ola 'a e Palani Fakafonua (TSDFII) 'oku poupou'i 'e he ngaue 'a e Potungaue. Ko e hoko atu 'eni 'o e fekaukau'aki 'a e ngaahi ola fakafonua mo e ngaahi taumu'a Fakalakalaka 'o e Palani Fakafonua (TSDFII). 'Oku fakakulupu 'a e ngaahi ngaue ke fakahoko ki he ngaahi va'a ngaue pe sekisoni pe 'iuniti 'oku nau fatongia'aki. 'Oku felave'i 'a e ngaahi mata'i fika mo e ngaahi ola fakapotungaue 'oku nau poupou'i fakapatonu. 'Oku fokotu'u atu 'e he palani ngaue ko 'eni 'a e anga hono fo'u mo fokotu'utu'u 'o e mape hala fononga ko 'eni.

Fakatātā 1: Ngaahi Ola Halafononga 'a e Potungaue

Ola Fakalukufua ‘o e Palani Fakafonua	Ke Paotoloaki ‘a e Fakalalakaka ‘a Tonga ke Fakalekesi e Mo’uii ki he Taha Kotoa									
Ngaahi Ola Fakafonua TSDF	A. Ke fakava’e’aki ‘etau kau katoa, tu’uloa, ‘ilo’ilo mo longomo’ui ‘a e ‘ekonomika. F. Ke kau katoa, tu’uloa mo ngaue lelei hono vahevahe ‘o e kelekele, tokangaekina ‘o e ‘ataakai ke matu’uaki ‘a e feliuliuaki ‘o e ‘ea mo hono ngaahi pole D. Ke kau katoa, tu’uloa pea taliui, faivelenga mo faitotonu									
Ngaahi Taumu’a Fakalalakaka Tu’uloa (SDGs)	Taumu’a 1: Ke Fakangata á e Masiva, Fakalahi á e Tuúnga Mouí mo e Ngoue Fakapaánga ‘a e kau ngoue iiki ‘I he ngaahi kolo tuku’uta Taumu’a 2: Fakangata ‘a e fiekaia, mahu fakame’atokoni mo fakalelei’I e ivi fakame’atokoni, mo poupu’l e tu’uloa ‘a e ngoue Taumu’a 12: Fakapapau’l e tu’uloa ‘a e tu’unga ma’u me’atokoni mo e ngaahi founa hono to mo fo’u Taumu’a 13: Ke fai ha ngaue fakavavevave ki hono tau’l e pole ‘o e feliuliu’aki ‘o e ‘ea mo hono ngaahi ola tamaki Taumu’a 15: Malu’i, fakapotopoto’i pea faka’ai’ai ke tu’uloa hono ngaue’aki ‘o e ngaahi ‘ataakai ‘o e fonua, tu’uloa hono tauhi ‘o e vao’akau, tau’i ‘o e faka’auha ‘o e toafa, pea ta’ofi mo fulihi hono laiki ‘o e tu’unga mahu ‘o e kelekele mo ta’ofi ‘a e mole mo e ‘auha ‘a e ngaahi me’a mo’ui hotau ‘ātakai									
Ngaahi Ola Fakapotungaue ‘o e Palani Fakafonua TSDF	1.2: Ke vaofiangae á e hoa ngaue á e Puleánga / Sekitoa Taautaha ke tupulekina ai á e ékonomika				1.5: Ke leleiange á e faingamalie ki he fefakatauáki ki muli, maú ha ngaue mo e		5.2 Ke fakalalakaka hono ngaue’aki ‘o e koloa fakaenatula ki he lelei taimi loloa.		5.4: Ke leleiange á e tuúnga mateuteu mo feangai ke matuúaki á e ngaahi fakatamaki fakaenatula mo e ola kovi ó e feliuliuaki ‘o e éa	
Ngaahi Taumu’a Vivili ‘a e Puleánga	1. Ke langahake ‘a e makatu’unga matu’uaki mo e maluange mei he ngaahi fakatamaki fakaenatula, faka’ekonomika & pole ‘o e feliuliuaki ‘o e’ea.				2. Ke holoki ‘a e masiva ka e fakatupulaki ‘a e tu’unga lelei ‘o e malu fakasosiale.		7. Ke fakatupulaki ha faingamalie fefakatau’aki fakafeitu’u, fakavaha’apule’anga ki he Ngoue, Toutai, Ngaue fakame’a, folau’eva’eva.			
Ngaahi Polokalama ngaue lalahi ‘a e MAFF	18.1 Taki Ngaue & Tataki Fakalao				18.2 Fakalalakaka í he Ngoue & Vao’akau					
Ngaahi polokalama ngaue fakaikiiki ‘a e MAFF	01 ‘Ofisi ‘o e Minisita	02 ‘Ofisi ‘o e CEO	03 Va’a Fokotu’utu’u Ngaue	04 Va’a Palani mo e Lao	01 Va’a Ngaue Fekumi & Fakalalakaka ki Úta	02 Va’a Kolonitini	03 Va’a Ngaue Vao’akau	04 Va’a Ngaue Me’atokoni	05 Va’a Ngaue Monumanu	06 Va’a Ngaue ki Tu’a & Fakalalakaka Kakai Fefine
Ngaahi Ola á e MAFF	1. Leleiange ‘a e Tu’unga Fakataki Ngaue moe Fale’i.	1. Leleiange ‘a e Tu’unga Fakataki Ngaue moe Fale’i.	2. Leleiange, Vave mo Maau hono Pule’i, Fakalele mo Tokangaekina ‘o e Ngaue, kau Ngaue mo e Ngaahi Me’a fakapa’anga.	3. Leleiange ‘a e Palani & Lao Ngaue, Fefakatau’aki Lalahi, Ma’u’anga Fakamatala moe Tekinolosia.	4. Leleiange ‘a e Ngaahi Founa Fekumi ki hono Fakatupulaki ‘o e Ngoue Tu’uloa mo e Tufaki atu ‘o e Ngaahi Fakamatala	5. Leleiange hono Pule’i mo Malu’i ‘o e Kau’afonua, Fefakatau’aki moe Ngaahi Ngaue Faka-Kolonitini.	6. Leleiange hono Tokangaekina ‘o e ‘Atakai Tauhi ke Matu’uaki, Tolonga mo Tu’uloa.	7. Leleiange hono Tokangaekina ‘o e Malu e Me’atokoni, Fo’u ‘o ha Me’atokoni Fo’ou mo Fakafaingofua’i ‘a e Fefakatau’aki.	8. Ke Tu’uloa ‘a e Malu Fakame’atokoni ‘aki hono Holoki ‘a e Koloa Kakano’i Manu ‘Oku humai, Leleiange ‘a e Ngaahi Ngaue mo e Fale’i ki he Tauhi Monumanu.	9. Fakalakaange mo Leleiange ‘a e Ngaahi Ngaue Fakafale’i, Tu’uloa e Malu Fakame’atokoni, mo Leleiange ‘a e Ma’u’anga Mo’ui ‘a e Kakai mei he Ngoue.

1.1.3. Ngaahi Ola 'o e Palani Fakafonua 'oku pou pou'i fakapatonu 'e he Potungaue.

Ko e palani ngāue 'a e Potungāue Ngoue', Me'atokoni' mo e Vao'akau 2023-24 – 2025/26, 'oku fakafekau'aki kotoa hono ngaahi taumu'a ngāue vivili mo e ngaahi taumu'a ngāue lōloa 'o e Palani Fakalakalaka Fakafonua 'a Tonga (TSDF II). Ko e Palani Fakalakalaka Fakafonua 'a Tonga (TSDF II) 'oku kei tu'uma'u pē hono visone ko e *"Ke tau langa ha Tonga 'oku longomo'ui 'o pou pou'i ha tu'unga mo'ui 'oku leleiang/ ma'ae Tonga kotoa pe"*

A. Ke toe lahiange, tu'uloa pea longomo'ui 'a e taukei mo e 'ilo ki he ngaahi makatu'unga 'o e tu'unga faka'ekonomika.

E. Ke toe lahiange, tu'uloa mo fakamalohia 'a e fakalakalaka ke vahevahe taau ke tu'unga tatau pe 'a tangata pea mo e fefine.

F. Ke toe lahiange, tu'uloa pea mo lelei hono tokanga'i 'o e 'ataakai, feliliuaki 'o e 'ea mo e ngaahi fakatamaki.

H. Ke toe lahiange, tu'uloa pea ke tauhi hotau vā mo e ngaahi hoangaue, pea ke malu mo pukepuke foki mo e ngaahi tukufakaholo

Ngaahi Palani Ngāue 'i he TSDF 'oku pou pou'i 'e he MAFF

Ko e ngaahi tokoni 'a e Potungāue ki he Ola 'o e TSDF 'aki hono fakahoko 'o e ngaahi tokoni pau ki he;

1.2 Fengāue'aki vāofi mo e kakai', ngaahi hoa ngāue fakatautaha', ki he tupulaki 'o e 'ekonōmika.

'E fengāue'aki vāofi 'a e MAFF mo e kau uta ki muli' hangē ko e Nishi & MTED, 'i hano fakahoko ha ngaahi ako fakatekinikale, ngaahi tokoni fale'i, fakahoko ha fanga ki'i ngoue 'ahi'ahi mo muimui' 'enau kau ngoue tō meleni', ke fakalaka ai pe ki mu'a 'a 'enau talangofua mo muimui pau ki he tohi fakahinohino ki he ngoue meleni (SOP) pea ke toe lahiange hono uta atu 'o e meleni' ki Nu'usila' 'i he ta'u 'e 3 ka hoko.

1.1.4. Lava ke fakahoko e fefakatau'aki ki muli', fakahoko ngāue ke ma'u mo'ui mei ai mo e ngaahi 'inivesi mei muli.

'E kei hokohoko atu pe hono fakalahi 'e he MAFF 'a e ngaahi faingamālie ke ma'u ai ha pa'anga hū mai 'a e kakai' 'i he ta'u 'e 3 ka hoko. 'E fengāue'aki 'a e MAFF mo e MTED 'i hano faka'ai'ai mo fakatupulaki 'a e ngaahi koloa 'i he māketi uta ki muli', 'o hangē ko ia ko e ngoue foha', kava', niu' mo e meleni', 'aki 'a hono fakalelei' 'o e tu'unga mo e ngaahi me'angaue 'o e fale peki 'a e Potungāue (MAFF) pea fakapapau'i 'oku tauhi hono tohi fakamo'oni HACCP. 'I he fengāue'aki 'a e MAFF mo e MTED te na pou poua 'a e kole 'a e kau Ngoue uta ki muli ki he Potungaue ki Muli 'a 'Aositelelia pea mo e poloseki fefakatau'aki ke nau fakapa'anga 'a e langa ko ia 'o e falepeki taautaha.

5.2 Ke fakalakalaka'i 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi koloa fakaenatula ke ma'u mei ai ha lelei 'i he lele loloa

'Oku ngāue atu 'a e MAFF ke fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue ke fakapapau'i 'a hono leva'i lelei 'a e ngaahi koloa fakaenatula ke tu'uloa ka e tautefito ki he vao'akau. Kuo fakamamafa'i ai 'e he Potungaue 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue fekau'aki mo e ahi pea mo e Lao ki he Vao'akau kene pukepuke 'a hono tapalasia 'o e vao'akau ka e lava ke tu'uloa pea tu'uloa foki mo e ngaahi lelei 'e ma'u mei ai. Ko ia ai kuo fokotu'u 'e he Potungaue 'a e taketi ke a'usia 'i he 2026 'a e tō ha fu'u 'akau 'e 1 miliona pea tuku atu foki mo ha ngaahi talatalaifale ki he kau ngoue ki hono tokangaekina 'o e vao'akau. 'E hokohoko atu ai pe hono tokoni'i 'e he Potungaue 'a hono poupou'i ke ngaue lelei'aki 'a e vao'akau 'i he lele loloa, 'i he taimi tatau ke kei hokohoko atu pe 'a e ngaahi lelei 'oku ma'u mei ai..

5.4 Ke toe lelelange 'etau tokateu ke matu'uaki e ngaahi fakatamaki fakaenatula mo e ngaahi uesia 'i he feliliuaki 'o e 'ea.

Ko hono fakatupulekina pea mo hono fakalahi 'oe ngaahi kalasi kehekehe 'oe koloa ngoue 'i hotau 'ataakai koe tefito'i makatu'unga ia ki he tokateu mo hono matu'uaki 'a e feliliuaki 'o e 'ea. 'I he'ene pehē 'oku taketi 'a e Potungaue ke a'u ki he 2026 kuo tō 'a e fu'u 'akau 'e taha miliona, tanaki atu ki ai mo hono hu mai ha kalasi kehekehe 'o e 'akau pehē ki he fanga monumanu'E kei hokohoko atu ai pe hono tufotufa atu 'e he MAFF ki he kau ngoue 'a e ngaahi kalasi kehekehe 'o e ngoue foha (manioke, kumala & talo), mo e vesitapolo 'a ia 'oku malava kenau matu'uaki 'a e feliliuaki 'o e 'ea ke poupou mo e tokoni ki he malu fakame'atokoni. 'E kei hokohoko atu pe foki 'a hono fakakakato 'e he MAFF 'a e ngaahi polokalama fakaakeake mei he puna 'a e mo'ungaafi he ta'u fakapa'anga lolotonga FY2023/24

1.1.5. Ngaahi Taumu'a Fakalakalaka Tu'uloa (SDG)

'Oku poupou'i foki 'e he Potungaue 'a e ngaahi taumu'a fakalakalaka tu'uloa 'e 17 'a e Pule'anga Fakatahataha pea 'oku tulitulifua 'a e Palani Ngaue ni ki he ngaahi taumu'a ngaue fakamamani lahi ni.

i) Taumu'a Fakalakalaka Tu'uloa 1 (SDG1), Fakangata 'a e mo'ui fiekaia;

'Oku faka'ai'ai 'e he FAO 'a e taumu'a ko 'eni 'o fakaafou 'i hono fakaivia e ngoue, mo e tu'unga faka'ekonomika 'o e ngoue, 'a ia te ne 'omai ai ha faingamalie ngaue mo fakangata 'a e fiekaia 'i he ngaahi tukui kolo, pea 'oange foki mo ha faingamalie ki he kakai kenau ala lava 'o fafanga honau famili mo feau 'enau ngaahi fiema'u.

ii) Taumu'a Fakalakalaka Tu'uloa 2 (SDG2), 'Osi 'a e fiekaia, malu fakame'atokoni, ke toe lelelange 'a e tu'unga 'o e me'akai fakatupu mo'ui lelei mo faka'ai'ai 'a e ngoue tu'uloa;

'Oku ha mahino heni hono poupoua 'e he FAO 'a e taumu'a ni ke fakangata 'a e mo'ui fiekaia 'i he 2030. 'E malava 'eni ke fakahoko 'aki hano fakapapau'i 'a e tu'unga fakapotopoto 'i hono ngaahi 'o e me'atokoni pea mo fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakangoue fakapotopoto, ke ne fakatupulaki 'a e fua 'o e ngoue pea ke ne kei pukepuke 'a e malu 'o e 'ataakai, pea ke ne toe fakamalohia 'a e tu'unga malava ke matu'uaki 'a e ngaahi feliliuaki 'o e 'ea, hakohako, la'ala'aa, tafea mo e ngaahi fakatamaki fakaenatula pea ke ne fakalelei'i 'a e tu'unga malu mo e lelei 'o e kekekele mo e fonua. 'Oku 'i ai 'a e fiema'u mei he halafononga na'e fatu 'e SAMOA ke fai leva ha ngaue ki he malu fakame'atokoni. Na'e fatu 'a e Polokalama Fakamamani lahi (GAP)

ki he malu mo e ivi fakame'atokoni 'i he ngaahi Vahe Fonua 'oku kei langahake (SIDS) ke patoloaki 'a e halafononga lelei kuo fatu 'e SAMOA;

iii) Taumu'a Fakalakalaka Tu'ulua 12 (SDG12), Fakapapau'i ange 'a e ngaahi founa hono ngaahi mo hono ngaue'aki 'o e me'atokoni:

'Oku totonu ke kau 'a Tonga ki he Konivesio Paseli (Basel) ki hono tokangaekina 'o e ngaahi fakangatangata ki hono 'ave mo faka'auha 'o e ngaahi veve 'oku fakatu'utamaki. 'Oku 'i ai 'a e tokanga mei he Konivesio Lotatemi (Rotterdam) ki he ngaahi fokotu'utu'u ki hono fe'ave'aki fakavaha'a Pule'anga ko ia 'o e ngaahi kemikale fakangoue pea ne fakahoko foki 'e he Konivesio Sitokaholama (Stockholm) hono fokotu'u ha ngaahi founa fakavaha'a Pule'anga ke a'usia ha tu'unga fakalakalaka 'a hono tokangaekina 'o e 'ataakai 'oku nau tokanga ki he anga hono faka'auha 'o e veve 'oku fakatu'utamaki, kemikale mo e ngaahi 'uli angamaheni.

iv) Taumu'a Fakalakalaka Tu'ulua 13 (SDG13), Fai ha ngaue fakavavevave ke ta'ota'ofi 'a e ngaahi uesia mei he feliliuaki 'a e 'ea.

'I he konivesio hono 23 (COP23), na'e kole ai ki he ngaahi fonua ke ohi ai 'a e ngaahi polokalama faka'ai'ai ko e Kolonivia (Koronivia) ke hoko ia ko ha ngaahi founa 'e malava ke a'usia ai ha ola lelei 'o e ngoue 'i he taimi 'oku feliliuaki ai 'a e 'ea 'o hange ko ia ko e ola lelei 'o e ngaahi koloa fakangoue mo e ma'u'anga pa'anga, lolotonga koia 'oku hokohoko atu pe 'a hono fakatupulaki 'a e palanisi 'o e 'ataakai mo fakasi'isi'i 'a e ngaahi kasa kona ;

v) Palani Fakalakalaka Tu'ulua (SDG15), malu'i, fakafoki mo faka'ai'ai 'a hono ngaue fakapotopoto 'aki 'o e ngaahi me'amo'ui, ngaue fakapotopoto'aki 'a e vao'akau, ta'ofi hono faka'auha 'o e vao'akau pea mo ta'ofi 'a e molia koia 'o e kelekele mo e ngaahi me'a mo'ui : 'I he konivesio hono 21 (COP21) na'e fakahoko ki Palesi, na'e lava ke fakahoko 'e he Pule'anga Falanise ha ngaahi polokalama faka'ai'ai 'e 4 mei he polokalama fakakatoa 'e 1,000 pea ne poupou ki ai 'a e meimei fonua 'e 200. Ko e kole 'eni ki he ngaahi fonua, ke fakatupulaki 'a e kaponi 'okenika 'o e kelekele 'aki ha 0.4% 'i he ta'u 'a ia 'e tokoni 'eni ki hono fakalelei'i 'a e kaponi 'oku tukuange mei he ngaahi ma'u'anga ivi fakenatula.

1.1.6. Ngaahi 'Asenita Vivili 'a e Pule'anga(GPA) 2025-2026, Palani ki he Sekitoa Ngoue (TASP), Fakalakalaka Fakafonua & Ngaahi Kolo.

Ko e tefito'i taumu'a 'o e GPA fo'ou 2026 ke ne hulu'i mai 'a e ngaahi konga mahu'inga 'o e Palani Fakafonua (TSDF II) 2015-2025 mo e ngaahi palani fekau'aki 'i ha ngaahi tafa'aki 'oku fu'u mahu'inga ke fai ha tokanga ki ai 'i he ta'u 'e 3 ka hoko. 'Oku fakatokanga'i 'e he Potungaue 'a e tafataha 'a e pule'anga fo'ou ki hono poupou'i 'a e 'elia mahu'inga 'e 7 kuo fokotu'u ko e ngaahi taumu'a takimu'a ia ki he fakahoko ngaue 'a e Tonga ka e fakatefito ki he taumu'a hono 3; Ko hono fakalakalaka'i 'a e tu'unga faka'ekonomika pea mo e pule'anga fakalukufua pea mo e tafa'aki fika 6 'a ia 'oku tafataha ia ki he; Fakapapau'i 'a e mahu'inga ke langa fakalakalaka faka'ekonomika ke kake'i hake ai 'a e fakalakalaka mo e tupu e 'ekonomika e fonua. Ko e tafa'aki hono 6 'oku poupou'i mo fakahoko lahi ange 'e he Potungaue 'a ia

'oku malava fakahoko 'i he Palani loloa fakata'u 3 (CP) mo hono teuteu 'o e Patiseti 'i he ta'u fakapa'anga.

Taumu'a hono 3: Fakalakalaka'i 'o e tu'unga faka'ekonomika mo e pule'anga

'Elia 6: Fakapapau'i 'a e mahu'inga ke langa fakalakalaka faka'ekonomika

Tepile 2: 'Elia 6

Taketi	Ola	Taketi ki he ta'u fakapa'anga 2025/26	Taketi ki he ta'u fakapa'anga 2026/27	Taketi ki he ta'u fakapa'anga 2027/28
Fakapapau'i 'a e mahu'inga ke langa fakalakalaka faka'ekonomika	Tu'unga malu fakame'atokoni Fakafonua. (hu mai 'o e ngaahi koloa ngoue, fanga monumanu / vesitapolo / ngoue fua'i'akau, fale fahi'anga monumanu / fakalakalaka 'i he ngaohi'anga kakano'i manu, ngaohi'anga 'o e koloa fakangoue); pea 'oku fakahoko 'eni i he Palani	• Fakatokolahi 'a e ngaahi 'api 'oku nau taa'imalie 'i he tufotufa atu 'a e mei pea mo e 'akau fua mei he 2,000 ki he 3,500.	• Fakalahi hono tufa e fanga ki Moa mei he 60,000 ki he 70,000	• Fakalahi hono tufa e fanga ki Moa mei he 70,000 heads ki he 80,000
		• Fakalahi hono tufa e fanga ki Moa mei he 50,000 ki he 60,000	Fakalahi 'a e ngaahi ngoue'anga 'aki 'a e 'eka 'e 1,700	Fakalahi 'a e ngaahi ngoue'anga 'aki 'a e 'eka 'e 2,000
		• Fakalahi hake 'a e ngaahi 'api 'e taa'imalie he tufotufa pulopula vesitapolo 'aki 'a e 30%.	• Fakalahi hake 'a e ngaahi 'api tenau taa'imalie he tufa pulopula vesitapolo 'aki 'a e 40%.	• Fakalahi hake 'a e ngaahi 'api tenau taa'imalie he tufa pulopula vesitapolo 'aki 'a e 50%.
	Malu mo e mahu fakame'atokoni fakafonua/ Fakafetongi 'o e kakano'imanu hu mai mei tu'apule'anga/ vesitapolo/ 'akau fua/ falefahi kakano'i manu/ fakalakalaka 'o e fale fahi kakano'i manu, fale ngaohi'anga me'atokoni ki he fakatau atu; 2024/2025 - 2026/2027 patiseti mo e palani fakata'u 3	Fakalahi hono tufa e fanga ki Moa mei he 50,000 ki he 60,000	Fakalahi 'a e ngaahi ngoue'anga 'aki 'a e 'eka 'e 1,700	Fakalahi 'a e ngaahi ngoue'anga 'aki 'a e 'eka 'e 2,000
		Fakalahi 'a e ngoue pea mo e tufotufa pulopula 'aki 'a e: - Kava 'aki 'a e 33,000, - Ahi 'aki 'a e 33,000, - niu 'aki 'a e >33,000.	Fakalahi 'a e ngoue pea mo e tufotufa pulopula 'aki 'a e: - Kava 'aki 'a e 33,000, - Ahi 'aki 'a e 33,000, - niu 'aki 'a e >33,000.	Fakalahi 'a e ngoue pea mo e tufotufa pulopula 'aki 'a e: - Kava 'aki 'a e 33,000, - Ahi 'aki 'a e 33,000, - niu 'aki 'a e >33,000.

1.1.7. Palani ki he Sekitoa Ngoue 'a Tonga (TASP)

Ko e Palani Ngaue ko 'eni na'e fatu ia mei he ngaahi kaveinga ngaue mahu'inga 'a e Palani Sekitoa Ngoue 'a Tonga 2016-2020. (TASP)¹ 'a ia na'e fa'ufa'u makatu'unga 'i he fengāue 'aki mo e fetalanoa'aki mahu'inga mo e ngaahi hoa ngaue, kau ngoue, kau toutai, ngaahi kolo, ngaahi kautaha sivile 'i he sosaieti, kau uta koloa ki

tu'apule'anga, ngaahi pisinisi, ngaahi Potungāue 'a e Pule'anga moe ngaahi kautaha kehe pe. 'Oku faka'amu 'a e palani ko 'eni ke toe fakalalakakaange 'ene fakahoko fatongia ke malu, f'e'unga pea tonu mo 'aonga ange ki he sekitoa 'o e ngoue. 'Oku ne poupou'i 'a e ngaahi tefito'i polokalama 'e 4 'o e Palani Sekitoa Ngoue 'aki 'a e ngaahi taumu'a mahu'inga ko 'eni:

- v) *Taumuá ngaue 1: Ke fakatupulaki ha 'ataakai 'oku ne matu'uaki e feliuliaki 'o e 'ea*
- vi) *Taumuá ngaue 2: Ke malava 'o fakalelei'i e 'ataakai*
- vii) *Taumuá ngaue 3: Ke fa'u ha ngaahi polokalama/founga ngoue kehekehe 'oku ne matu'uaki e feliuliaki 'a e 'ea ma'ae Pule'anga mo e ngaahi 'Otumotu; pea*
- viii) *Taumuá ngaue 4: Ke fakalahi mo poupou'i 'a e tu'unga fakapa'anga ki he ngaahi kolo ki 'uta 'o e Fonua.*

Ngaahi Tefito'i Ngaue lalahi 'a e Palani Sekitoa Ngoue 'a Tonga (TASP):

- i) Ako, Fakaivia e ngaahi Fakalalakaka mo e Poupou'i Va'a fakahokongaue;
- ii) Faka'ai'ai e fe'au'auhi mo e Ngaahi ngaue ki he fakalahi koloa ngoue;
- iii) Malu'i Kau'afonua, Fakafaingofua'i Fefakatau'aki, mo e Talangofua ki he Tu'utu'uniNgaue;
- iv) Matu'uaki e feliuliaki e 'ea; malohi & mapule'i founga ngaue tu'uloa e ma'u'anga tokoni
- v) Tataki mo e Fakahoko Ngaue; mo e
- vi) Fatongia Fakataki mo e Pule'i Fakalukufua.

2. Fakalukufua ó e Potungaue

Ko e Potungaue Ngoue, Me'atokoni pea mo e Vao 'Akau 'oku ne kau fakataha pea mo e ngaahi Potungaue kehe 'i he fetokoni'aki ke a'usia 'a e visione ngaue kuo fokotu'u 'e he Pule'anga 'o Tonga.

2.1. Visone mo e Misiona 'a e Potungaue

2.2. Visone

Ke hoko 'ae Potungaue koe tefito'i hoangaue ki hono tokangaekina 'a e maketi 'aki hano fakahoko ha ngaahi ngaue fakangoue 'oku tu'uloa pea te ne malava ke hakeaki'i 'a e tu'unga mo'ui 'oku masivesiva, holoki 'a e tu'unga fakatu'utamaki ki he malu fakame'atokoni, fakalahi e ngaahi ngaue ki hono taliteke'i e feliuliaki 'o e 'ea pea fakatupulekina foki mo e tokoni ki he tu'unga faka'ekonomika 'a e fonua (GDP).

2.3. Misiona

Ke fakahoko 'e he Potungaue hono ngaahi fatongia ki he sekitoa ngoue í ha tu'unga óku fisifisimuá, lelei 'aupito pea tali ui ki he ngaahi hoangaue pea pehe ki he ngaahi fiema'u á e maketi. Óku tefito áe tokanga á e Potungaue ki he:

- ✓ Lelei ange hono tokanga'i 'o e sevesi fakatekinikale, fakaétimini, pa'anga pea mo e kau ngaue.
- ✓ Puleí lelei mo hono tokangaekina e fakalalakaka e kau ngaue.
- ✓ Hikí ki ólunga e ínivesimeni áki hono fakahoko e ngaahi fakatotolo pea mo e
- ✓ fakalalakaka í he fengaueáki mo e ngaahi kulupu kehe.

- ✓ Ngaue fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'i he Maketi Fakalotofonua pea mo fakamamani lahi'ae Kautaha Fefakatau'aki 'a Mamani (WTO), Koteki (Codex), Kautaha ki hono tokangaekina e Malu 'a e 'Akau pea pehe ki he Kautaha Fakamamani Lahi kihe Mo'ui Lelei 'a e Fanga Monumanu.
- ✓ Tokangaekina e ngaahi ngaue ki he fakalakalaka pea mo e fengaue'aki 'a e ngaahi kupu fekau'aki.
- ✓ Tokangaekina e tu'unga 'o e Kelekele, 'Akau pea mo e Fangamonumanu 'i ha tu'unga 'oku tolonga mo fakapotopoto.
- ✓ Hokohoko atu hono fakamalahia 'a e founa fakahoko fatongia.
- ✓ Pukepuke pea mo fakalakalaka'i 'a hono taukave'i 'o e malu fakame'atokoni pea mo e ma'u'anga pa'anga.
- ✓ Fa'u pea mo fokotu'u ha ngaahi tu'utu'uni ngaue ma'ae Potungaue pea mo e sekitoa ngoue pea pehe foki ki he ngaahi kupu fengaue'aki.

2.4. GAAHI 'ULUNGAANGA

'E malava ke a'usia 'a e ngaahi ngāue 'a e Potungāue, 'i he tokoni 'a e ngaahi tefito'i 'ulungaanga mahu'iniga ko 'eni, 'aia te ne hanga 'o hulu'i mai 'ae moto pe koe taumu'a fisifisimu'a ki hono a'usia 'a e ngaahi ola fakafonua pea mo e taumu'a ngaue 'a e Potungaue.

☐ Commitment:	☐ Ngaue Mamahi'i-fatongia
☐ Honesty:	☐ Ngaue Fai-Totonu
☐ Integrity:	☐ Ngaue Fakaápaápa
☐ Accountability	☐ Ngaue Maau & Taliui
:	☐ Ngaue Ma'a & Tauhi-vā
☐ Transparency	

2.5. Fokotu'utu'u ki he Kau Ngaue

'I he ta'u fakapa'anga 2025/26, 'e kei hokohoko atu pe á e ngaahi fokotuútuú makehe á e Potungaue ke fakaivia mo kei pukepuke á e kau ngaue mataotao mo taukei í he ngaahi tafaáki ngaue kehekehe pē ó kau ai hono;

- (i) Fakahū mai ha kau saienisi ke fakamalahia 'a e Va'a Ngaue Fekumi 'i he tafa'aki kihe kelekele, Ngoue mo e Malu'i 'o e Ngoue;
- (ii) Fakahū mai ha taha mataotao 'i he Toketā monumanu mo ha kau saienisi ke fakamalahia 'a e Va'a Ngaue ki he Monumanu;
- (iii) Hiki hake ha ngaahi lakanga ki he Ngaue fakapa'anga mo e tokangaekina 'o e kau ngaue 'ihe Va'a Tataki mo e Fakalele Ngaue.
- (iv) Hiki hake ha ngaahi lakanga ki he kau ngaue fuoloa 'i he ngaahi 'Otumotu mo e ongoNiua;
- (v) Hiki 'a e sekisoni Fakamatala mo e Tekinolosia mo e tokanga'i 'o e ngaahi koloa 'a e Potungaue mei he Va'a Tataki mo e Fakalele Ngaue ki he malumalu 'o e Va'a Palani mo e Lao.

2.6. Ngaahi Fokotu'utu'u / Fakakaukau Fo'ou

Koe ngaahi fokotu'utu'u ngaue 'a e Potungaue ke fakahoko'aki 'a e ngaahi fakakaukau fo'ou 'i he ngaahi polokalama / poloseki 'i he ta'u fakapa'anga 2025/64– 2027/28.

- (i) Langa 'o ha fale fahi monumanu pe fakatau mai ha loli fahi monumanu.
- (ii) Polokalama Ngaue ke Fetongi'aki 'a e Ngaahi Ngoue hū mai (Fakamatala tanaki 2).
- (iii) Polokalama Faka'ai'ai 'o e Ngoue ke Uta ki Tu'apule'anga (Fakamatala tanaki 3).
- (iv) Poloseki kihe Sisitemi Tonga Circular Economy System (Fakatauakei).
- (v) Langa fo'ou 'a e 'Ofisi 'o e Potungaue mo ha fale nofo'anga 'e 2 'i he konga kelekele ko "Sikula" 'i Pangai Ha'apai
- (vi) Polokalama to 'akau 'e 1 miliona.
- (vii) Poloseki tokoni ki he kau Ngaoue.(Public Private Partnership Project)

2.7. Ngaahi Ngaue 'a e Potungaue 'oku fakakulupu ki he ngaahi Va'a Ngaue/Polokalama Fakaikiiki mo e ngaahi Polokalama

Tēpile 3: Fakamatala fakaikiiki 'o e Polokalama; fika moe hingoa, ola moe ngaahi va'a Fakahoko fatongia / polokalama fakaikiiki 'o e ngaahi polokalama.

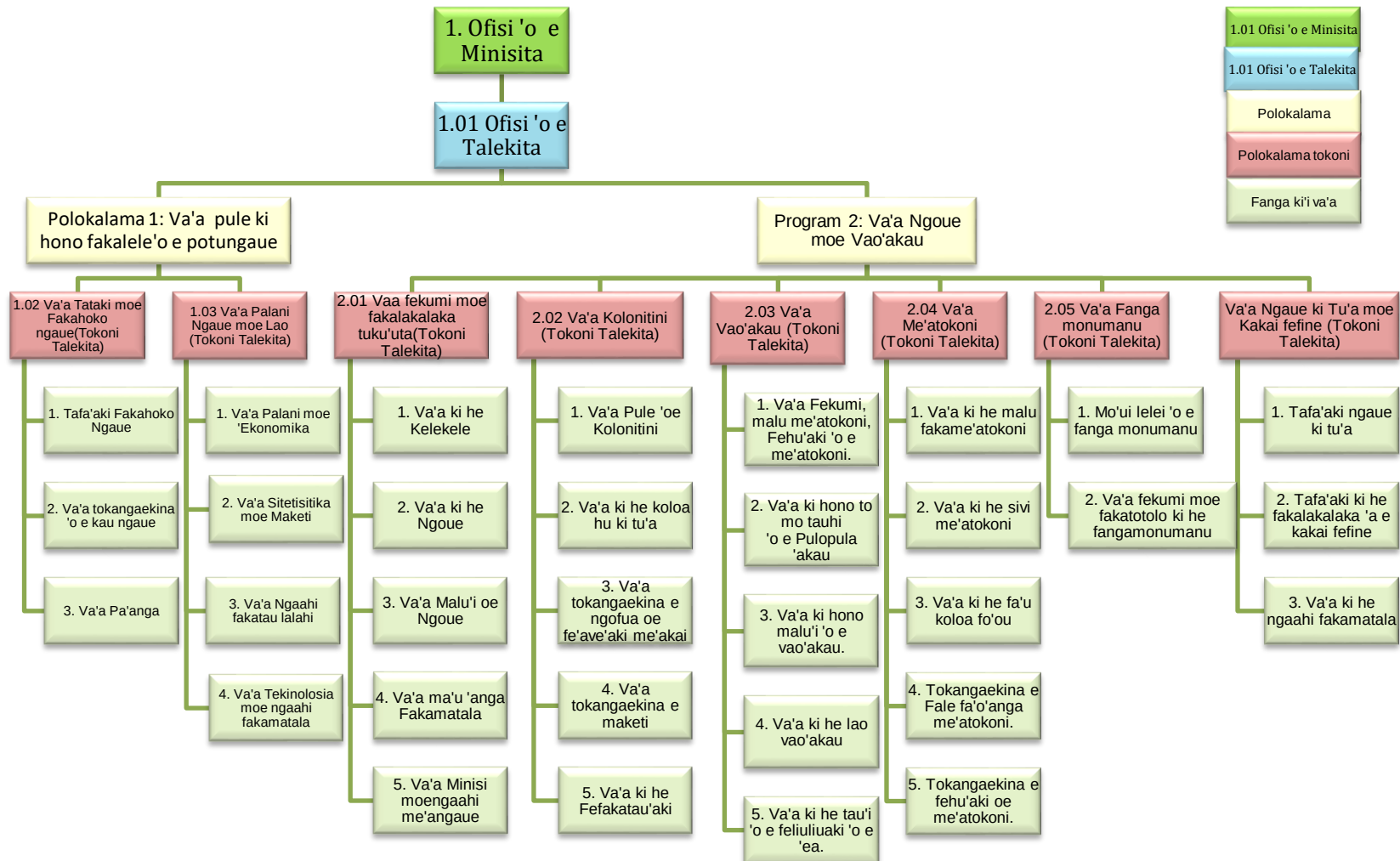
Ngaahi Polokalama	Ngaahi me'a kuo fa'u, fokotu'utu'u'e he Potungaue	Ngaahi ngaue/ founa	Va'a fakahoko fatongia.
Polokalama 1: Ngaahi Fatongia fakataki & Pule'i 'o e Ngaue; Sapu-polokalama 1.01: 'Ofisi 'o e Minisita; Sapu-polokalama 1.02: 'Ofisi 'o e Pulelahi/CEO	Leleiange 'a e Tu'unga Fakataki Ngaue moe Fale'i.	Ngaue 1. Fakalelei'i e fale'i fakataki moe tu'utu'uni fakalao	'Eiki Minisitā, Pule Lahi & moe Kau Taki 'o e ngaahi Va'a Fakahoko Fatongia.
		Ngaue 2. Fakalelei'i e fokotu'utu'u ngaue 'o e Potungaue	'Eiki Minisita, Pule Lahi & Va'a Tataki mo Fakahoko Ngaue
		Ngaue 3. Fakalelei'i e Ngaue fakamitia' mo e pulusi 'o e ngahi fakamatala mei he Potungaue	'Eiki Minisita, Pule Lahi, Va'a Tataki mo Fakahoko Ngaue, Va'a Palani & Lao
		Ngaue 4. Fakalelei'i e ngahi tokoni fakatekinolosia	
Sapu-polokalama 1.03: Va'a Ngaue Pule mo e Tataki Ngaue.	Leleiange, Vave mo Maau hono Pule'i, Fakalele mo Tokangaekina 'o e Ngaue, kau Ngaue mo e Ngaahi Me'a fakapa'anga.	Ngaue 1. Fakalakalaka'i 'o e tokangaekina 'o e kau ngāue	Va'a Pule moe Tataki Ngaue
		Ngaue 2. Fakalelei'i 'a e fakahoko fatongia fakataki mo e pule	Va'a Pule moe Tataki Ngaue
		Ngaue 3. Fakalakalaka'i 'o e tokangaekina 'a e fakapa'anga	Va'a Pule moe Tataki Ngaue
		Ngaue 4. Fakalelei'i 'a e fakahoko fatongia 'a e Va'a Ngaue Pule mo e Tataki Ngaue	Va'a Pule moe Tataki Ngaue
Sapu-polokalama 1.04: Va'a Ngaue Lao & Palani	Leleiange 'a e Palani & Lao Ngaue, Fefakatau'aki Lalahi, Ma'u'anga Fakamatala moe Tekinolosia.	Ngaue 1. Fakalakalaka'i 'a e fakahoko fatongia 'o e Va'a fakalao pea mo e palani	Va'a Palani moe Lao
		Ngaue 2. Va'a Sitetisitika 'o e va'a ngaue Palani	Va'a Palani moe Lao
		Ngaue 3. Tokangaekina 'o e Ngaahi naunau mo e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e Potungaue	Va'a Palani moe Lao
		Ngaue 4. Fakalelei'i 'a e fakahoko fatongia 'a e Va'a Ngaue Palani mo e Lao	Va'a Palani moe Lao
Polokalama 2: Fakalakalaka 'o e Ngoue moe Vao'akau. Sapu-polokalama 2.01: Va'a Ngaue Fekumi moe Fakalakalaka 'o e feitu'u langalangahake	Leleiange 'a e Ngaahi Founa Fekumi ki hono Fakatupulaki 'o e Ngoue Tu'uloa mo e Tufaki atu 'o e Ngaahi Fakamatala	Ngaue 1. Fekumi mo e fakatotolo ki he founa fakangoue lelei taha ke ngaue'aki he kau ngoue.	Va'a Fekumi
		Ngaue 2. Fakalelei'i 'o e ako fakangoue 'i he Va'a Fekumi	Va'a Fekumi
		Ngaue 3. Fakalakalaka'i 'o e Malu, tolonga, tu'uloa mo e mo'ui lelei 'o e Me'atokoni	Va'a Fekumi
		Ngaue 4. Fakalelei'i 'o e tokangaekina 'a e fakahokofatongia 'o e Va'a Fekumi	Va'a Fekumi
Sapu-polokalama 2.02: Va'a Kolonitini	Leleiange hono Pule'i mo Malu'i 'o e Kau'afonua, Fefakatau'aki moe	Ngaue 1. Fakalakalaka'i 'a hono pule'i 'o e kau'āfonua	Va'a Kolonitini
		Ngaue 2. Fakalakalaka'i 'o e fakahoko fatongia ki he tafa'aki 'o e	Va'a Kolonitini

moe Pule Lelei	Ngaahi Ngaue Faka- Kolonitini.	uta koloa ki tu'apule'anga	
		Ngaue 3: Fakalakalaka'i 'o e tokangaekina 'o e ngaue fakakolonitini	Va'a Kolonitini
Sapu Polokalama 2.0.3 Va'a Ngaue Vao'akau	Leleiange hono Tokangaekina 'o e 'Atakai Vao'akau ke Tauhi ke Matu'uaki, Tolonga mo Tu'uloa	Ngaue 1. Polokalama tō 'akau	Va'a Vao'akau
		Ngaue 2: Ngaue fakatekinikale	Va'a Vao'akau
		Ngaue 3: Fakalakalaka'i 'o e tokangaekina 'o e va'a vao'akau	Va'a Vao'akau
Sapu Polokalama 2.0.4 Va'a Ngaue Me'atokoni	Leleiange hono tokangaekina 'o e Malu e Me'atokoni, Fo'u 'o ha Me'atokoni Fo'ou mo Fakafaingofua'i 'a e Fefakatau'aki.	Ngaue 1. Fakalelei' 'a e fakahoko fatongia ki he malu 'o e Me'atokoni	Va'a Me'atokoni
		Ngaue 2. Fakaivia mo tu'uaki 'a e ngaahi ngaohi'anga me'atokoni	Va'a Me'atokoni
		Ngaue 3: Fakalelei'i hono tokangaekina 'o e Va'a Me'atokoni	Va'a Me'atokoni
Sapu-polokalama 2.05: Va'a Ngaue ki he Fanga Monumanu.	Ke Tu'uloa 'a e Malu Fakame'atokoni 'aki hono Holoki 'a e Koloa Kakano'i Manu 'Oku humai, Leleiange 'a e Ngaahi Ngaue mo e Fale'i ki he Tauhi Monumanu.	Ngaue 1. Fakatupulaki mo hono tokangaekina 'o e fanga monumanu mo 'enau mo'ui lelei pea mo e fakahoko fatongia ki he fonua	Va'a Fanga monumanu
		Ngaue 2. Fakalelei'i 'a e Fale'i pea mo e polokalama talatalaifale ki he kau tauhi fanga monumanu	Va'a Fanga monumanu
		Ngaue 3: Fakalakalaka'i 'o e tokangaekina 'o e Va'a 'o e Fangamonumanu	Va'a Fanga monumanu
Sapu Polokalama 2.06: Va'a Ngaue ki Tu'a moe Langa fakalakalaka 'o e kakai fefine (EWDD)	Fakalakaange mo Leleiange 'a e Ngaahi Ngaue Fakafale'i, Tu'uloa e Malu Fakame'atokoni, mo Leleiange 'a e Ma'u'anga Mo'ui 'a e Kakai mei he Ngoue.	Ngaue 1. Fakalelei'i 'a e fakahoko fatongia mo e ngaahi fale'i ki tu'a ki he kakai pea mo e fakalakalaka 'o e kakai fefine	Va'a Ngaue ki tu'a moe kakai fefine
		Ngaue 2: Fakaivia 'o e mateuteu ki he malu fakame'atokoni	Va'a Ngaue ki tu'a moe kakai fefine
		Ngaue 3: Fakalelei'i 'o e Va'a Ngaue ki tu'a mo e fakalakalaka 'o e kakai fefine	Va'a Ngaue ki tu'a moe kakai fefine

2.8. Fa'unga 'o e Potungaue

'Oku ngaue'aki 'e he Potungaue Ngoue, Me'atokoni pea mo e Vao'akau 'a e fa'unga ko 'eni ke fakahā mai ai 'a e fengaue'aki 'a e ngaahi va'a 'i he loto'i Potungaue ke a'usia 'a e ongo taumu'a polokalama lalahi 'e ua 'oku kaungatonu ki ai mo e ngaahi ola kuo fokotu'u ki he ngaahi va'a takitaha. Ko e 'ulu ki he Potungaue ko 'eni ko e 'Eiki Minisita pea tataki leva ia 'e he Talekita 'a hono tokanga'i 'o e Potungaue fakalukufua. Ko e va'a takitaha 'oku 'i ai leva 'a e kau tokoni talekita 'oku nau tokangaekina mo fakalele 'a e ngaahi va'a ki he langa fakalakalaka 'o e ngoue mo e vao'akau pea lipooti ki he Talekita pea mei ai 'e toki lipooti leva 'e he Talekita ki he Minisita.

Fakatātā fika 2: Fa'unga 'o e Potungaue

2.9. 2.7. Fokotu'utu'u ki he Kau Ngaue

'E hokohoko atu í he 2025/26 á e ngaahi fokotu'utu'u makehe á e Potungaue ke fakaivia mo kei pukepuke á e kau ngaue mataotao mo taukei í he ngaahi tafa'aki ngaue kehekehe pē ó kau ai hono;

- (vi) Fakahū mai ha kau saienisi ke fakamalohia 'a e Va'a Ngaue Fekumi 'i he tafa'aki kihe kelekele, Ngoue mo e Malu'i 'o e Ngoue;
- (vii) Fakahū mai ha taha mataotao 'i he Toketā monumanu mo ha kau saienisi ke fakamalohia 'a e Va'a Ngaue ki he Monumanu;
- (viii) Hiki hake ha ngaahi lakanga ki he Ngaue fakapa'anga mo e tokangaekina 'o e kau ngaue 'ihe Va'a Tataki mo e Fakalele Ngaue.
- (ix) Hiki hake ha ngaahi lakanga ki he kau ngaue fuoloa 'i he ngaahi 'Otumotu mo e ongoNiu;
- (x) Hiki 'a e sekisoni Fakamatala mo e Tekinolosia mo e tokanga'i 'o e ngaahi koloa 'a e Potungaue mei he Va'a Tataki mo e Fakalele Ngaue ki he Va'a Palani mo e Lao.

2.10. 2.8. Ngaahi Fokotu'utu'u / Fakakaukau Fo'ou

'E fakahoko 'e he Potungaue 'a e ngaahi fokotu'utu'u mo e fakakaukau fo'ou 'i he ngaahi polokalama / poloseki 'i he ta'u fakapa'anga 2023/24– 2025/26.

- (viii) Langa 'o ha fale fahi monumanu pe fakatau mai ha loli fahi monumanu.
- (ix) Polokalama Ngaue ke Fetongi'aki 'a e Ngaahi Ngoue hū mai ('aneki 2).
- (x) Polokalama Faka'ai'ai 'o e Ngoue ke Uta ki Tu'apule'anga ('aneki 3).
- (xi) Poloseki kihe Sisitemi Tonga Circular Economy System (Konisaloteni).
- (xii) Hiki 'o langa 'a e 'Ofisi Fo'ou 'o e Potungaue mo ha fale nofo'anga 'e 2 'i he konga kelekele ko "Sikula" 'i Pangai Ha'apai

3. Patiseti 'a e Potungaue mo e Kau Ngaue

Ke a'usia 'a e tu'unga totonu 'o e fakahoko fatongia 'a e Potungaue, pea 'oku 'iai mo hono patiseti pea vahevahe ia kihe polokalama kehekehe 'a ia 'oku ha atu hono fakaikiiki 'i he Tepile 6 pea pehē ki he Tepile 8.

Tepile 4: Patiseti lolotonga mo e Fakalakalaka 'a e Potungaue (pa'anga lolotonga & pa'anga tokoni – miliona)

Ngaahi Fakamole (\$m)	2024/2025 Makatu'unga	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2027/2028 Fakafuofua
Kau Ngaue Tu'uma'u	5,206,000.00	5,112,000.00	5,112,000.00	5,112,000.00
Kau Ngaue Lau'aho	841,400.00	805,300.00	805,300.00	805,300.00
Folau & Fetu'utaki	370,300.00	350,000.00	350,000.00	350,000.00
Fakalelei & Pa'anga Ngaue	785,300.00	818,600.00	818,600.00	818,600.00
Fakatau mai 'o e ngaahi koloa & ngaahi ngaue.	1,764,500.00	3,368,600.00	3,368,600.00	3,368,600.00
Ngaahi Tokoni mo e Fehikitaki	220,300.00	221,000.00	221,000.00	221,000.00
Fakamole ki he ngaahi koloa tu'upau.	804,600.00	641,000.00	641,000.00	641,000.00
Langa fakalakalaka e ngahi sekitoa tautaha	3,000,000.00	-	-	-
Pa'anga lolotonga fai 'aki ngaue 'a e Potungaue.	12,992,400.00	11,316,500.00	11,316,500.00	11,316,500.00
Katoa 'o e ngaahi fakamole lolotonga.	12,992,400.00	11,316,500.00	11,316,500.00	11,316,500.00

Tepile 5: Ngaahi Poloseki Fakalakalaka (Me'a'ofa)

Hingoa ó e Poloseki	Poloseki Kouti	Kautaha tokoni mei tu'apuleanga	Patiseti	Pa'anga lolotonga	Palanisi	Pa'anga/Meá ófa
Tu'unga Mapeí ó e éa pea mo hono faitokonia mo hono faka'ai'ai e sisitemi ngoue í he ngaahi fonua Pasifiki	ASEM/2016/101	University of Western Australia	77,667.54	77,589.26	78.28	Me'a'ofa
Tokanga'i ó e Kelekele he ngaahi fonua Pasifiki: Fekumi mo e fakatotolo kihe ma'u'anga ivi fakakelekele	ACIAR/CSIRO/SMCN/2016	CSIRO	174,081.24	106,307.08	67,774.16	Me'a'ofa

Maluí e ngoue tuifio ki ha tu'unga toe lelei ange vesitapolo í he fonua 'o e Pasifiki mo Áositelelia foki.	ACIAR/HORT 2014/080	ACIAR (Central Queensland University)	90,987.16	82,392.12	8,595.04	Me'a'ofa
Taufí ó e ngaahi mahaki mo e ínisekite maumau mei he'ene mafola ki he ngoue 'i he Pasifiki.	HORT/2016/185	The Pacific Community (SPC)	85,726.52	85,461.89	264.63	Me'a'ofa
Ngaahi meámoúí fakatupu maumau		Landcare Resource	7,970.00	4,189.65	3,780.35	Me'a'ofa
PRJ3135 Poupou ki he ngaahi sekitoa ngoue hono fakaakeake 'o e kelekele.	PRJ3135	Landcare Research NZ	15,000.00	-	15,000.00	Me'a'ofa
Tenga'i 'akau koe mo'ui'anga ma'ae Pasifik 'o Tonga. (PS4L)	PS4L	SPC	62,915.61	62,682.25	233.36	Me'a'ofa
Kautaha tokoni á Áositelelia (ACIAR) FST/2016/158 – Fakatupulekina ó Ahi í Fisi mo Tonga	ACIARB FST/2016/158	CSIRO	112,438.78	112,211.96	226.82	Me'a'ofa
Ngaahi tokoni fakatekinikale ki hono fakaivia e fanga pulu mo e fanga sipi	TCP/TON/3802	FAO Samoa	62,652.19	62,652.19	-	Me'a'ofa
Fakalelei ó e fale fakaáhu ki he koloa uta ki muli			259,000.00	258,999.99	0.01	Me'a'ofa
Tokanga'i mo fekumi ki he ivi mo'uilelei 'o e kelekele 'e 'aonga 'e hoko koha ma'u'anga fakamatala 'e toe lelei ange ai ngoue 'i he fonua 'o epasifiki	SLAM/2020/139	ACIAR/CSIRO	28,483.38	14,756.14	13,727.24	Me'a'ofa
Ko hono tu'uaki atu e Kava kiha fonua 'e taha meihe ngaahi motu ki he ngaahi maketi 'i tu'apule'anga	SAP 2023-17 MAFF Tonga	FAO	68,820.00	-	68,820.00	Me'a'ofa
Paánga ki he ngaahi Langa Fakalakalaka á Tonga (Paánga & Meáófa)	TCP/TON/3901	FAO of the United Nations	USD\$285,000	-	-	Me'a'ofa
Fokotu'u ha ngaahi founa ngoue 'oku ne fakasi'isi'i e kasa fakatu'utamaki i Tonga, Vanuatu mo Samoa.		SPC from GCF	924,527.00	-	-	Me'a'ofa
Pa'anga Fakakatoa fakalakalaka.			1,970,269.42	867,242.53	178,499.89	

Poloseki Langa fakalakala (Pa'anga)				
Ngaahi Fakamole (\$m)	2024/25	2025/26	2026/27	2027/28
Fakatau mai 'o e ngaahi koloa & ngaahi ngaue	\$2,514,700.00	\$24,841,400.00	\$2,834,100.00	\$1,681,900.00
Ngaahi Tokoni mo e Fehikitaki	\$0.00	\$100.00	\$0.00	\$0.00
TOTAL	\$2,514,700.00	\$24,841,500.00	\$2,834,100.00	\$1,681,900.00

Fakatokanga:

1. Ko e ngaahi fakamole kotoape 'a e kau ngaue tuúmaú mo e lau'aho, óku ha ia 'i he kalasi 10 mo e 11.
2. Ko e ngaahi fakamole ki he pa'anga ngaue 'a e Potungaue óku í he polokalama 1, 2 mo e 3, pea kotoa 'a e ngaahi fakamole 'oku í he kalasi 12, 13, 14
3. Ngaahi fakamole ki he koloa 'a e Potungaue 'oku í he kalasi 20.
4. Ngaahi ngaue 'oku fakahoko 'e he Pule'anga 'oku kau ai 'a e katoa 'o e ngaahi fakamole 'i he Polokalama 4 – Pa'anga fakalukufua, Polokalama 5 – Tokangaekina 'o e ngaahi mo'ua mo e katoa 'o e ngaahi fakamole mei he kalasi 15, 16, 17, 18, 19, 21 mo e 22.

Tepile 6: Kotoa 'o e kau Ngaue 'o e Potunga 2025/26 – 2027-28

Kulupu	2024/25 Fakaangaanga	2025/26 Patiseti	2026/27 Taketi 1	2027/28 Taketi 2
Talekita pule ('Ofisa Pule) Levolo 0 ki he 2)	9	11	11	11
Kau 'Ofisa faka-palofesinale (Level 3 to 9)	60	61	61	70
Kau Ngaue makehe (Level 9A to 14A)	130	135	135	140
Katoa 'o e kau ngauetu'uma'u.	199	215	215	229
Kau ngaue lau'aho.	71	89	89	90
Katoa 'o e kau ngaue	270	304	304	319
Ngaahi Fakamole ki he patiseti lolotonga (\$m)	\$ 6,047,400.00	\$ 6,028,300.00	\$6,028,300.00	\$ 6,028,300.00

4. Ngaahi ola 'o e ngaahi Ngaue 'a e Potungaue kuo Fokotu'u ki he Ngaahi Va'a Ngaue takitaha pea mo hono Ngaahi Meafua.

'Oku totonu ko e ngaahi polokalama mo e fokotu'utu'u ngaue kotoape 'a e Potungaue, ola pea mo e ngaahi ngaue na'e fakataumu'a ia ke 'i ai ha'ane tokoni ke a'usia 'a e ngaahi taumu'a 'o e Palani Fakafonua, 'a ia tene 'omai ai ha Ola 'oku fenāpasi mo e fakafeangai 'a e Potungaue 'i hono fakahoa ki he ngaahi taumu'a Tu'uloa (SDG). 'I he'ene pehē leva, 'oku te'eki ke fokotu'u ha ngaue fakaangaanga, ko ha taumu'a ngaue ia ke ne lava ke a'usia ha taha 'o e ngaahi taumu'a tu'uloa fakafonua (SDG). 'Oku fai tonunga ai pe 'a e ngaahi Va'a Ngaue 'i motu 'i hono fakahoko honau ngaahi fatongia ke fakapapau'i 'oku nau a'usia 'a 'enau tāketi na'e fai ki ai 'a e faka'amu, ke hoa mo e ngaahi ta'umu'a ngaue 'o e Taumu'a Fakafonua, SDGs, GPAs, JNAPII, mo e TASP

4.1. Ola 'o e fakahoko fatongia & vahevahe ki he ngaahi Va'a Ngaue /mo hono me'afua.

4.1.1. 'Ofisi 'o e Minisita mo e Talekita.

Tepile 7: 'Ofisi 'o e Minisita mo e Talekita pea mo e ola fakahoko fatongia mo e ngaahi Me'afua

Ola ó e Ngaahi fokotu'utu'u 1: Pule'i lelei 'a hono fakalele mo tokangaekina 'o e ngaue, kau Ngaue mo e Ngaahi Me'a fakapa'anga.						SDG/TSDF II	
Ngaahi founa ngaue	Me'afua	2024/25 Makatu'unga	2025/26	2026/27	2027/28	Taketi #	Me'afua #
Fakalelei'i e fale'i fakataki moe tu'utu'uni fakalao.	1. Ngaahi Lao mo e Pepa Kapineti kuo tanaki,fakapaasi ke fakahoko.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	2. Ngaahi Lao mo e ngaahi tu'utu'uni kuo tanaki ki he Kapineti.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	3. Fakahoko 'a e Fakataha fakakuata 'o e Komiti Sekitoa Ngoue.	4	4	4	4	8.2	8.2.1
	4. Lahi 'o e ngaahi tokoni fakapa'anga moe aleapau ki he ta'u fakapa'anga.	4	6	8	10	8.a	8.a.1
Fakalelei'i e fokotu'utu'u ngaue 'o e Potungaue.	5. Tanaki 'a e Palani fakata'u 3 'i Epeleli ki he Va'a Palani Fakafonua(PMO).	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	6. Fakakakato e Palani fakata'u 'i Me.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	7. Tanaki 'i Siulai 'a e Palani fakata'u ki he Kapineti pea mo falealea.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	8. Tanaki 'i Sanuali mo Siulai 'a e lipooti vaeua ta'u ki he Komisoni 'o e Kau Ngaue Fakapule'anga.	2	2	2	2	8.2	8.2.1
	9. Tanaki 'i Sanuali mo Siulai 'a e PMS 'o e kau ngaue ki he Komisoni 'o e Kau Ngaue Fakapule'anga.	2	2	2	2	8.2	8.2.1
	10. Tanaki e patiseti fakata'u ki he Potungaue Pa'anga 'i Fepueli.	100%	100%	100%	100%	16.6	16.6.1
	11. Fakapaasi 'o e Faka'ali'ali Ngoue.	1	1	1	1	8.2	8.2.1
	12. Ngaahi fakamatal fakamuimitaha ki he ngaahi koloa 'o e Potungaue.	2	2	2	2	8.2	8.2.1
Fakalelei'i e Ngaue fakamitia' mo e pulusi 'o	13. Lahi 'o e polokalama fakamitia ki he a. Ngahi fakamatala tuku ki tu'a	Polokalama letio 'e 240	Polokalama letio 'e 240	Polokalama letio 'e 240	Polokalama letio 'e 240	8.5	8.5.1 8.5.2

e ngahi fakamatala mei he Potungaue.	b. c. Ngahi fakamatala tuku atu 'i he ngahi nusipepa moe 'atikolo. d. Polokalama Vitio 'e 12 e. Polokalama letio 'e 240 f. Fokotuutu'u e ngahi polokalama fakamitia. g. Fakahoko e ngahi polokalama fakamitia. h. Ngahi ongoongo AM A3Z, FM 87.5, FM 88.1, Letio 89.5 mo e TV A3Z						
	14. Tuuaki 'o e Ma'imoa Faka'ali'ali Ngoue 'i he mitia.	1	1	1	1	8.2	8.2.1
	15. Lahi 'o e ngaahi fekumi kuo pulusi.	1	1	1	1	8.5	8.5.1 8.5.2
	16. Lahi 'o e ngaahi tohi fale'i fakangoue kuo pulusi mo tufa ki he kau ngoue.	1	1	1	1	8.5	8.5.1 8.5.2
	17. Peseti 'e 100 'a e malava ke ngaue'aki 'e he ngaahi va'a kotoa 'e valu 'o e Potungaue, ofisi 'e 4 'a e va'a ngaue ki tu'a'i Tongatapu moe ngahi va'a kotoa 'i motu 'e 5.	1	1	1	1	8.5	8.5.1 8.5.2
Fakalelei'i 'a e tafa'aki fakamatala fakatekinolosia	18. Fakahoko 'a e poloseki mei he FAO ki hono ngaue'aki e naunau faka'ilekitulonika ki hono tukuatu 'e ngahi fakamtala fakangoue.	11	13	14	-	8.5	8.5.1 8.5.2
	19. Tokolahi 'o e kau ngoue 'oku nau kumi fale'i fakangoue 'o fakafou mai 'i he mitia fakasosiale hange koe (website, facebook, mobile)	Fo'ou	Fo'ou	Huufi	Kei lele	Kei lele	8.5

Tepile 8: Ngaahi fakamole fakapa'anga ki he tafa'aki 'o e Minisita mo 'ene kau ngaue

Fakamatala	2024/2025 Fakafuofua	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2027/2028 Fakafuofua
Vahe & Vāhenga	193,900.00	188,600.00	188,600.00	188,600.00
Pa'anga Ngāue	61,400.00	33,800.00	33,800.00	33,800.00
Fakakatoa=Pa'ang a lolotonga	255,300.00	222,400.00	222,400.00	222,400.00
Taki Ngāue	-	--	-	-
Kau ngāue fakapolofesinale	1	1	1	1
Kau ngāue makehe	1	1	1	1
Kau ngāue tu'u ma'u	2	2	2	2
Kau ngāue lau 'aho	1	1	1	1

Tepile 9: Fakamole fakapa'anga ki he tafa'aki 'o e Talekita mo 'ene kau ngaue

Fakamatala	2024/2025 Fakafuofua	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2027/2028 Fakafuofua
Vahe & Vāhenga	129,600.00	116,200.00	116,200.00	116,200.00
Pa'anga Ngāue	41,200.00	19,500.00	19,500.00	19,500.00
Fakakatoa=Pa'ang a lolotonga	170,800.00	135,700.00	135,700.00	135,700.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau ngāue fakapolofesinale	1	1	1	1
Kau ngāue makehe	-	-	-	-
Kau ngāue tu'u ma'u	1	1	1	1
Kau ngāue lau 'aho	-	-	-	-

4.1.2. Va'a Ngāue Pule mo e Tataki Ngāue

Tepile 10: Va'a Tataki Ngaue pea mo e ola fakahoko fatongia mo e ngaahi Me'afua

Fokotu'utu'u 'o e ngaahi Ola 2: Tu'unga lelei, Ola lelei mo Maaui hono Pule'i, Fakalele mo hono Tokangaekina 'o e Ngaue, kau Ngaue mo e Ngaahi Me'a fakapa'anga.						SDG/TSDF	
Ngaahi ngaue / founa	Me'afua	2024/25 Makatu'unga	2025/26	2026/27	2027/28	Taketi #	Me'afua #
Fakalakalaka'i 'o e tokangaekina 'o e kau ngāue	Peseti 'o e kau ngaue kuo lesisita fakata'u mai ki he ngaahi lakanga 'i he Potungaue 'oku lelei 'enau tu'unga fakaako	20	25	30	40	8.5	8.5.1 8.5.2
	Fakatokolahi mai 'a e kau ngaue 'oku ma'u honau ngaahi faka'ilonga fakaako	5	5	5	5	8.5	8.5.1 8.5.2
	Fakatokolahi 'a e kau ngaue 'i he ngaahi levolo kotoa 'i he ta'u fakapa'anga fo'ou.	5	8	10	12	8.5	8.5.1 8.5.2
	Lahi 'o e ako fakataukei 'oku fakahoko ki he kau ngaue 'i he ta'u	8	10	12	12	8.5	8.5.1 8.5.2
Fakalelei'i 'a e fakahoko fatongia fakataki mo e pule	Fa'u pea tanaki 'a e lipooti fakata'u fakaangaanga (lipooti fakakuata mei he ngaahi va'a ngaue 'a e Potungaue) pea tanaki ki he Pule Lahi 'i he uike 2 'o Siulai	100%	100%	100%	100%	8.5	8.5.1 8.5.2
	Fa'u pea tanaki 'a e lipooti PMS fakata'u ki he Pule Lahi 'i Sanuali pea mo Siulai	100%	100%	100%	100%	8.5	8.5.1 8.5.2
	Peseti 100 hono muimui pau ki he ngaahi lao 'a e Komisoni 'o e kau ngaue fakapule'anga mo e ngaahi tu'utu'uni faka'ofisiale	100%	100%	100%	100%	8.5	8.5.1 8.5.2
Fakalakalaka'i 'o e tokangaekina 'o e ngaahi fakapa'anga mea	Fa'u mo fakakakato pea tanaki 'a e palani ki he ngaahi me'a fakapa'anga ki he Pule Lahi 'i he uike 2 'o Fepueli.	100%	100%	100%	100%	16.6	16.6.1
	Peseti hono fakakakato 'a hono fakama'opo'opo mo fakapalanisi fakamahina 'o e ngaahi fakamole fakapa'anga	12	12	12	12	16.6	16.6.1

Tepile 11: Fakamole fakapa'anga ki he Va'a Pule mo e taki ngaue mo e kau ngaue

Fakamatala	2024/2025 Fakafuofua	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2027/2028 Fakafuofua
Vahe & Vāhenga	830,300.00	720,000.00	720,000.00	720,000.00
Pa'anga Ngāue	3,801,200.00	1,159,700.00	1,159,700.00	1,159,700.00
Fakakatoa=Pa'anga lolotonga	4,631,500.00	1,879,700.00	1,879,700.00	1,879,700.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau ngāue polofesinale	10	10	10	10
Kau ngāue makehe	7	7	7	7
Kau ngāue tu'u ma'u	18	18	18	18
Kau ngāue lau 'aho	7	7	7	7

4.1.3. Va'a Palani mo e Lao

Tepile 12: Va'a Palani mo e Lao pea mo e ola fakahoko fatongia mo e ngaahi Me'afua

Output Statement 3: Deliver effective Policy, Planning, Project Management, Reliable Agriculture Statistics, Timely Procurement and Asset management Ola ó e Ngaahi fokotu'utu'u 3: Leleiange 'a e Palani Ngaue & Lao , Ngaahi Polokalama Tokoni, Ma'u'anga fakamatala, Fakatau Lalahi, moe Tekinolosia.)						SDG/TSDF	
Ngaahi Ngaue	Me'afua	2024/25 Makatu'unga	2025/26	2026/27	2027/28	Taketi #	Me'afua #
Fakalakalaka'i Palani Ngaue mo e ngaahi Polokalama Tokoni	1. Fa'u pea tanaki 'a e ngaahi pepa fakalao fakaangaanga ki he Talekita 'i Fepueli.	50%	50%	100%	100%	8.2	8.2.1
	2. Fa'u pea tanaki 'a e Palani Ngaue fakata'u 3 fakaangaanga ki he Talekita 'i Ma'asi.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	3. Fakahu 'a e Ngaahi Ngaue Fakalakalaka ki he Ngoue	0%	50%	50%	50%	8.a	8.a.1
	4. Fakahu 'o e lipooti ki hono	100%	100%	100%	100%	8.a	8.a.1

	vakai'i mo fakafuofua'i 'o e ngaahi ngaue/ta'u ki he MAFF						
	5. Fa'u mo fakahu 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he Talekita	50%	50%	100%	100%	8.3	8.3.1
	6. Lahi 'o e ngaahi Lao pea ngaahi Tu'utu'uni ngaue kuo monomono mo e ngaahi hoangaue 'i he talatalanoa pea fakahu ki he Talekita	1	1	1	1	8.3	8.3.1
Fakalelei'i 'a e fakamatala sitetisitika Ngoue	7. Lahi 'o e ngahai savea fakauike 'oku fakahoko he ta'u	52	52	52	52	2.3	2.3.1 2.3.2
	8. Fakahu 'a e ngaahi lipooti fakakuata 'o e savea fakauike mei he maketi fakaloto fonua	4	4	4	4	2.3	2.3.1 2.3.2
	9. Fakahu 'a e lipooti fakakuata ngaahi koloa ngoue hu atu mo hu mai mo e ngaahi koloa ngoue ke fakatau	100%	100%	100%	100%	2.3	2.3.1 2.3.2
	10. Vakai'i fakata'u 'a e Tohi Fakahinohino ki he founa ngoue pea fakalelei'i 'o fakahu ki he Talekita	New	1	1	1	2.3	2.3.1 2.3.2
Fakalelei'i founa fakatau lalahi mo e tokangaekina e koloa e Potungaue	11. Fa'u 'a e faile fakakomipiuta ki he ngaahi koloa kotoa pe – lisi kelekele, ngaahi me'alele, ngaahi vaka, ngaahi fale, ngaahi nofo'anga, me'angaue mo e ala me'a pehee	0	1	1	-	8.3	8.3.1
	12. Fakahoa e lekooti moe tu'unga lolotonga e koloa e Potungaue	1	1	1	1	8.2	8.2.1
	13. Fakahu 'a e lipooti 'o e Palani Fakataulalahi oku faipau ki he ngaahi	100%	100%	100%	100%	8.5	8.5.1

	tu'utu'uni fakatau ki he Talekita						
Fakalelei'i hono fakalele 'o e Va'a Palani mo e Lao	14. Peseti e maa'u pea kakato e lipooti PMS pea fakahu atu ki he Va'a Pule mo e Tataki Ngaue 'i he taimi totonu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	15. 100% Lipooti Fakata'u 'a e Va'a 'oku fakahu ki he Va'a Pule mo e Tataki Ngaue kimu'a 'i he uike 1 'o 'Akosi 'i he ta'u fakapa'anga kotoa pe.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	16. Hokohoko atu hono fakal'lei'i 'o e fa'unga mo e tefito'i fatongia 'o kau ngaue taki taha he Va'a Palani	50%	50%	50%	100%	8.2	8.2.1

Tepile 13: Fakamole fakapa'anga ki he Va'a Palani mo e Lao mo e kau ngaue

Va'a Palani mo e Lao				
Fakamatala	2024/2025 Patiseti	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2027/2028 Fakafuofua
Vahe & Vāhenga	190,700.00	179,300.00	179,300.00	179,300.00
Pa'anga Ngāue	51,400.00	20,500.00	20,500.00	20,500.00
Fakakatoa=Pa'anga lolotonga	242,100.00	199,800.00	199,800.00	199,800.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau ngāue polofesinale	10	10	10	10
Kau ngāue makehe	1	1	2	2
Kau ngāue tu'u ma'u	12	12	13	13
Kau ngāue lau 'aho	-	-		

4.1.4. Va'a Fekumi mo e Fakalakalaka 'o e feitu'u tuku'uta

Tepile 14: Polokalama Fakaikiiki' mo e ngaahi Me'afua 'o e fakahoko fatongia 'a e Va'a Fekumi mo e fakalakalaka 'o e feitu'u tuku'uta

Ola ó e Ngaahi fokotu'utu'u 4: Leleiangē 'a e Ngaahi Founa Fekumi ki hono Fakatupulaki 'o e Ngoue Tu'uloa mo e Tufaki atu 'o e Ngaahi Fakamatala						SDG/TSDF II	
Ngaahi Ngāue/Ngaahi Founa Ngāue.	Me'afua	2024/25 Makatu'unga	2025/26	2026/27	2027/28	Taketi #	Me'afua #
Fakalakalaka'i 'o e Fekumi mo e fakatotolo ki he founa fakangoue lelei taha ke ngaue'aki he kau ngoue.	1. Lahi e ngaahi fekumi fo'ou kuo fakahoko ki he ngaahi founa ngoue lelei taha 'o e ngoue hange ko e tō 'o e 'ufi 'i he fakatali, ngaue'aki 'o e piini fakalelei kekekele, fakavao'i mo hono ngaue'aki 'o e milemila ki hono 'ufiufi 'aki 'o e faina	2	3	4	5	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	2. Lahi 'o e ngaahi fale'i fakangoue mei he Va'a Fekumi fekau'aki mo e polokalama 'ahi'ahi ki he tō 'o e ngoue mo e vesitapolo, 'akau fua, fafanga kekekele, ngaue'aki 'o e fakavaoa pea moe lahi 'o e Palau.	2	3	3	5	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	3. Lahi 'o e fale'i fakangoue fekau'aki mo e kemikale tamate 'inisekite maumau, founa fakafisikale, founa fakasaienisi pea mo e tokangaekina 'o e 'inisekite maumau mo e ngaahi mahaki 'o e ngoue mo e vesitapolo.	1	3	2	2	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	4. Lahi 'o e ngaahi poloseki fekumi kuo fakahoko ki he ngoue, 'inisekite maumau pea mo e kekekele etc (ACIAR, SPC, PS4L, FAO, China, Tonga Circular Economy, JNAP, DFAT, AUSAID, ANU, CSIRO, Manaaki Landcare NZ, PFR, MPI, UQ etc.)	5	3	3	3	8.a	8.a.1
	5. Lahi 'o e ngaahi fekumi kuo fakahoko ki he ngaahi ngoue 'oku fiema'u vivili ke uta ki muli 'o hange ko e meleni, hina mo e vanila he ta'u.	2	3	4	5	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	6. Lahi 'o e fa'ahinga 'o e vesitapolo 'oku fakafua fakaenatula ke ma'u mei ai ha ngaahi pulopula lelei pea tufotufa ki hekau ngoue.	25	25	25	29	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	7. Me'angaue: Lahi 'o e ngoue kuo ngaue'aki 'a e ngahi me'angaue.	1	2	2	2	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1

Fakalelei'i 'o e ngaahi ako fakangoue 'i he Va'a Fekumi	8. Lahi 'o e ngahi ako fakataukei 'oku fakahoko ki he kau ngaue mo e kau ngoue 'i he ta'u.	4	6	7	8	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	9. Lahi 'oe pepa fakahinohino ki he 'ilo fo'ou ki hono tokangaekina 'ae ngaahi mahaki moe inisekite maumau kuo 'ilo'I pea ngaue'aki kihe ta'u.	1	2	2	2	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	10. Lahi 'o e 'aho 'a'ahi ngoue 'oku fakahoko 'i he ta'u.	2	4	4	4	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	11. Lahi 'o e ngoue 'ahi'ahi kuo 'ave ke faka'aonga'i 'i he ngahi ngoue'anga 'o e kau ngoue.	2	5	5	5	2.1 2.a	2.1.2 2.a.1
	12. Lahi 'o e fakamafola lea 'i he 'ata mo e fekau'aki mo e polokalama ki he ngoue.	Letio = 6 TV = 0	Letio = 6 TV = 2	Letio = 6 TV = 2	Letio = 6 TV = 2	2.1 2.a	2.1.2 2.a.1
	13. Lahi 'o e ngahi ako ki he kau Toketa 'o he Ngoue.(Fakahoko 'i he RRDD mo e Va'a Ngaue ki tu'a)	1	1	2	2	2.1 2.a	2.1.2 2.a.1
	14. Lahi 'o e ngahi Kiliniki ki he mo'uilelei 'o e 'akau kuo fakahoko ki he kau Ngoue.	Tt = 3 Vv = 3 Hp = 2 Eua = 2	Tt = 3 Vv = 3 Hp = 2 Eua = 2	Tt = 6 Vv = 6 Hp = 4 Eua = 4	Tt = 6 Vv = 6 Hp = 4 Eua = 4	2.1 2.a	2.1.2 2.a.1
Fakalakalaka'i 'o e Malu, tolonga, tu'uloa mo e mo'ui lelei 'o e Me'atokoni	15. Lahi 'o e fa'ahinga/ kalasi fo'ou 'o e ngoue, vesitapolo, 'akaufua 'oku hū mai pea tufotufa atu ki he kau ngoue 'i he ta'u	22	30	30	34	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	16. Lahi 'o e kau ngoue, kautaha ngoue, kulupu kakai fefine etc kuo nau lave monū 'i he tufa fa'ahinga fo'ou 'o e pulopula	200	500	1,500	2,000	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	17. Lahi 'o e kau ngoue, kautaha ngoue, kulupu kakai fefine kuo nau lave monū 'i he tufa 'o e pulopula vesitapolo	1000	1,500	1,500	2,000	2.a 2.3	2.a.1 2.3.1
	18. Lahi 'o e kau ngoue, famili, kulupu ngaahi kolo kuo nau lave monū 'i he tufa 'o e pulopula 'akau ko e tokoni 'a e polokalama langa hake mei he mo'ungaafi Hunga-Tonga Hunga-Ha'apai 'i he ta'u	1200	2,200	-	-	8.2	8.2.1
Fakalelei'i 'a e founa tokangaekina 'o e	19. Peseti 'o hono fakalelei'i 'o e loki fekumi (lab) 'i he Va'a Faama/ Va'a Fekumi 'Ahi'ahi 'i he	40%	80%	100%	-	8.2	8.2.1

fakahoko fatongia 'o e Va'a Fekumi.	ta'u 'e 3 ka hoko mai.						
	20. Lahi 'o e ngaahi pepa fekumi kuo paaki pea tanaki 'i he ta'u.	1	2	2	3	8.2	8.2.1
	21. Peseti 'o e pa'anga hū mai kuo tanaki pea fakahū atu ki he tafa'aki fekumi 'i he ta'u fakapa'anga	80%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	22. Peseti hono fakalelei'i mo hono fakanaunau 'o e va'a fekumi 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	23. Peseti 'o e Palani fakata'u 3 kuo fakakakato pea tanaki ki he Pule Lahi 'i he uike 'uluaki 'o Sune he ta'u fakapa'anga kotoa pe	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	24. Peseti hono fakakakato 'o e Palani fakata'u 1 pea tanaki ki he Va'a Pule ngaue mo e tataki ngaue 'i he uike 'uluaki 'o Sune he ta'u fakapa'anga takitaha	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	25. Peseti hono fakakakato 'o e Lipooti fakata'u pea tanaki ki he Va'a Pule ngaue mo e tataki ngaue 'i he uike 'uluaki 'o 'Akosi he ta'u fakapa'anga takitaha	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	26. Fakakakato 'o e lipooti PMS 'o e kau ngaue 'i he taimi totonu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1

Tepile 15: Fakamole fakapa'anga ki he Va'a Fekumi mo e fakalakalaka 'a e feitu'u tuku'uta mo e kau ngaue

Va'a Fekumi				
Fakamatala	2024/2025 Budget	2025/2026 Projection	2026/2027 Projection	2027/2028 Projection
Vahe & Vāhenga	650,400.00	702,900.00	702,900.00	702,900.00
Pa'anga Ngāue	362,100.00	293,200.00	293,200.00	293,200.00
Fakakatoa=Pa'anga lolotonga	1,012,500.00	996,100.00	996,100.00	996,100.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau ngāue polofesinale	12	12	12	12
Kau ngāue makehe	8	8	8	8
Kau ngāue tu'u ma'u	21	21	21	21
Kau ngāue lau 'aho	3	3	3	3

4.1.5. Va'a Kolonitini

Tepile 16: Polokalama Fakaikiiki' mo e ngaahi Me'afua 'o e fakahoko fatongia 'a e Va'a Kolonitini

Ola ó e Ngaahi fokotu'utu'u 5: Leleiange hono Pule'i mo Malu'i 'o e Kau'afonua, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue Faka-Kolonitini						SDG/TSDF	
Founga Ngaue	Ngaahi me'afua	2024/25 Makatu'unga	2025/26	2026/27	2027/28	Ngaahi Taketi #	Ngaahi me'afua #
Fakalakalaka'i 'a e pule'i 'o e kau'afonua	1. Peseti 100% hono fakahoko hono faka'ataa 'o e vakapuna 'ene tu'uta he mala'evakapuna pea 'ikai ha launga 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai.	100%	100%	100%	100%	2.b	2.b.1
	2. Peseti 100% % hono fakahoko hono faka'ataa 'o e vakapuna 'ene tu'uta he mala'evakapuna pea 'ikai ha launga 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai.	100%	100%	100%	100%	2.b	2.b.1
	3. Fokotu'u 'o e misini sivi uta 'i mala'e vakapuna ki hono fakapapau'i 'a e ngaahi uta mo e koloa.	1	1	1	1	2.b	2.b.1
	4. Fokotu'u ha misini faka'auha ki hono faka'auha 'o e ngaahi koloa ta'efakalao 'oku ma'u mei he ngaahi sivi.	1	1	1	1	2.b	2.b.1
	5. Fakasi'is'i e launga 'i he fe'ave'aki uta 'i he ngaahi kau'afonua 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai.	400	300	200	100	2.b	2.b.1
Fakalakalaka'i hono tokonia 'a e ngaue ki he ngaahi uta ki tu'apule'anga	6. Lahi 'o e tohi halafononga fo'ou kuo fakakakato ki he ngaahi koloa fo'ou hu atu ki tu'apule'anga 'oku kakato ki he ta'u.	1	2	3	5	2.b	2.b.1
	7. Lahi 'o e kau ngoue fakatauatu mo e kau ngoue uta ki tu'apule'anga kuo fakahoko e ako fakataukei ki ai he ta'u taki taha.	50	100	200	500	2.b	2.b.1
	8. Lahi 'o e ngaahi alelea'anga 'oku fakahoko he ta'u taki taha ki he kau ngoue uta ki tu'apule'anga.	Fo'ou	2	4	4	2.b	2.b.1
	9. Lahi 'o e kau ngoue kuo fakataukei he ta'u ki he ngaahi ngoue 'e ala faingamalie ke uta ki tu'apule'anga	12	40	100	200	2.b	2.b.1
	10. Hiki hake 'a e lahi 'o e fua e ngoue fakakomesiale 'oku hu atu ki he ngaahi maketi 'i tu'apule'anga he ta'u.	4000 MT	5000 MT	8000 MT	10000 MT	2.b	2.b.1
	11. Hiki hake 'a e lahi 'o e fua e ngoue 'oku hu atu	6000 MT	5000 MT	2000 MT	1500 MT	2.b	2.b.1

	ki he ngaahi maketi makehe ange mei he fakakomesiale he ta'u						
	12. Lahi 'o e kau to ngoue fakakomesiale 'oku tokonia 'e he Potungaue he ta'u	4	10	10	20	2.b	2.b.1
	13. Lahi 'o e kau to ngoue fakakomesiale uta ki muli 'oku tokonia 'e he Potungaue he ta'u	4	4	6	10	2.b	2.b.1
	14. Lahi 'o e ngaahi ako fakataukei fakapisinisi 'oku fakahoko he ta'u.	2	4	6	8	2.b	2.b.1
	15. Lahi 'o e ngaahi pepa SPS kuo fakapaasi he ta'u	10,132	15,000	20,000	30,000	2.b	2.b.1
	16. Fakalelei'i mo fakapepa mei he MPI 'a Nu'usila 'a e naunau faka'ahu ki he lesi uta ki tu'apule'anga	Fo'ou	1	1	1	2.b	2.b.1
	17. Peseti 'e 100% e kakato hono fakahoko 'a e savea 'o e ngaahi mahaki moe manu maumau ki he ngoue 'i he fengau'e'aki fakataha mo e Va'a Fekumi 'a e Potungaue ki he feitu'u kotoa 'i Tonga	20%	50%	80%	100%	2.b	2.b.1
	18. Fokotu'u 'a e me'a ngaue faka'ilekitulonika ki fe'ave'aki uta – poloseki 'a e MPI mo e PHAMA PLUS	10%	40%	80%	100%	8.a	8.a.1
	19. Lahi 'o e pepa palani uta atu ki he maketi kuo kakato pea fakapaasi 'e he fonua 'oku nau hu atu 'etau koloa me'atokoni	1	2	3	4	2.b	2.b.1
Fakalakalaka'i 'a hono tokangaekina 'a e Va'a Ngaue 'a e Kolonitini	20. Peseti 'e 100% hono fakakakato e ngaahi fakatau lalahi fakata'u 'a e Va'a Kolonitini	0%	70%	90%	100%	8.5	8.5.1
	21. Lahi 'o e ngaahi polokalama fakamafola lea letio moe televisone ki hono tu'uaki atu 'o e ngaahi founa ngoue 'i he ta'u fakapa'anga	Letio= 20 TV= 2	Letio= 30 TV= 2	Letio= 36 TV= 2	Letio= 36 TV= 2	8.2	8.2.1
	22. Lahi 'o e ako fakataukei 'oku fakahoko ki he kau ngaue 'a e Potungaue mo e kau to ngoue 'i he ta'u	20	30	30	30	8.2	8.2.1
	23. Peseti 'e 100% hono fakafo'ou mo hono monomono 'a e ngaahi falengaue 'a e Va'a Kolonitini 'i he ta'u 3 ka hoko mai	65%	80%	100%	100%	8.2	8.2.1
	24. Fakakakato e peseti 100% hono tanaki e pa'anga hu mai ki he ta'u fakapa'anga taki taha	87%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	25. Lahi 'o e ako fakataukei fakalotofonua 'oku fakahoko ki he kau ngaue 'a e Potungaue pea moe ako ki tu'apule'anga ki he Kolonitini pea mo e founa ngaue ki he uta atu ki tu'apule'anga	2	3	4	5	8.2	8.2.1
	26. Peseti hono fakakakato 'a e lipooti ki he	50%	100%	100%	100%	2.b	2.b.1

	ngaue'aki 'o e pepa ngofua tu'uta 'o ha koloa pea fakalelei'i mo e ngaahi tonounou						
	27. Peseti hono fakakakato 'a e Palani ngaue fakata'u 3 'a e Va'a Kolonitini, Patiseti pea mo e lipooti fakata'au pea tanaki ki he Va'a Palani mo e Va'a CSD 'i he taimi totonu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	28. Peseti hono fakakato 'a e palani ngaue fakata'u 'a e va'a Kolonitini pea tanaki ki he Va'a Palani ngaue 'i he taimi totonu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	29. Peseti hono fakakakato 'o e lipoot fakata'u pea tanaki ki he tafa'aki CSD 'i he taimi totonu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	30. Peseti hono fakakato 'a e lipoot PMS 'a e kau ngaue pea fakahu ki he tafa'aki CSD 'i he taimi tononu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1

Tepile 17: Fakamole fakapa'anga ki he Va'a Kolonitini mo e kau ngaue

Fakamatala	2024/2025 Fakafuofua	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2027/2028 Fakafuofua
Vahe & Vāhenga	1,155,300.00	1,069,900.00	1,081,300.00	1,081,300.00
Pa'anga Ngāue	734,000.00	716,800.00	716,800.00	716,800.00
Fakakatoa=Pa'anga lolotonga	1,889,300.00	1,786,700.00	1,798,100.00	1,798,100.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau ngāue polofesinale	18	18	18	18
Kau ngāue makehe	8	8	8	8
Kau ngāue tu'u ma'u	27	27	27	27
Kau ngāue lau 'aho	10	10	10	10

4.1.6. Va'a Vao 'Akau

Tepile 18: Tefoto'i Ngāue mo e vahevahe 'o e ngaahi ngāue' mo e ngaahi Polokalama Fakaikiiki' mo e ngaahi Me'afua 'o e fakahoko fatongia 'a e Va'a Vao 'Akau

Ola ó e ngaahi fokotu'utu'u ngaue 6: Ko hono tauhi mo tokangaekina 'o e 'ataakai mo e vao'akau ke lelei ange 'o tolonga mo tu'uloa ke ne matu'uaki e feliliuaki 'o e 'ea ki he 'ataakai.						SDG/TSDFI	
Ngaahi founga ngaue	Me'afua ngaue.	2022/23 Makatu'unga	2023/24	2024/25	2025/26	Taketi #	Me'afua#
Fakalalakaka ki he fakahoko ngaue 'i hono fakatupulaki e Vao'akau	1. Fokotu'u ha 'aho tō 'akau fakafonua 'i Tonga pea taketi ke tō 'a e fu'u 'akau 'e 1,000,000 'i he 2025-2028	20%	40%	50%	70%	15.1 15.2	15.1.1 15.1.2 15.2.1 15.2.2
	2. Tokoni'i e kau ngoue, komiuniti, ngaahi kulupu kakai fefine mo e to'utupu pehe ki he ngaahi ako'anga 'i he hao mo e malu fakame'atokoni, faka'ai'ai 'o e ngaohi koloa 'i Tonga ni ke fakasi'isi'i e koloa hu mai pea mo fakalele ha polokalama ki he faka'ai'ai 'o e mo'ui lelei mo hono malu'i 'o e ngaahi matafanga 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai	'Akau fua = 33,333	'Akau fua= 33,333	'Akau fua= 33,333	'Akau fua= 33,333	15.1	15.1.1 15.1.2
		'Akau papa = 33,333	'Akau papa= 33,333	'Akau papa= 33,333	'Akau papa= 33,333	15.2	15.2.1 15.2.2
		Kava = 6,840	Kava= 33,333	Kava= 33,333	Kava= 33,333		
		Niu = 33,333	Niu= 33,333	Niu= 33,333	Niu= 33,333		
		Mei = 16,700	Mei= 33,333	Mei= 33,333	Mei= 33,333		
		Lesi = 6,666	Lesi=6,666	Lesi= 6,666	Lesi= 6,666		
		Ahi = 21,494	Ahi= 33,333	Ahi= 33,333	Ahi= 33,333		
		'Akau tu'u matatahi/ 'Akau matala teuteu/ 'Akau tu'ufonua =33,333	'Akau tu'u matatahi/ "Akau matala teuteu/ 'Akau tu'ufonua =33,333	'Akau tu'u matatahi/ "Akau matala teuteu/ 'Akau tu'ufonua = 33,333	'Akau tu'u matatahi/ "Akau matala teuteu/ 'Akau tu'ufonua =33,333		
	3. Ola kakato hono fakahoko 'o e poloseki ngaue ki hono matu'uaki e feliuliaki 'o e 'ea, pea tanaki mo e lipooti fakakuata 'o e poloseki ngaue fakatatau ki he taimi mo e fiema'u 'a e Talekita.	100%	100%	100%	100%	15.1	15.1.1 15.1.2 15.2.2
Fakalalakaka ki he fakahoko mo e tataki ngaue 'i he va'a Vao'akau	4. Lahi 'o e ngaahi kautaha tokoni ke fakalalakaka'i e fefakatau'aki 'o e ngaahi koloa 'a e va'a ki he Vao'akau 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai	2	5	10	10	15.1 15.2	15.1.1 15.1.2 15.2.1 15.2.2
	5. Lahi 'o e ngaahi poloseki fakapa'anga 'e he ACIAR, FAO, SPC, PS4L, JNAP2	2	3	5	5	8.a	8.a.1

	kuo fakahoko pea 'e lava'i lelei 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai						
6.	Lahi 'o e kau ngoue 'oku tokoni'i 'e he Pangike Langa Fakalakalaka, BSP, MBF, ANZB fakataumu'a ki he ngoue 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai	0	10	30	50	15.1	15.1.1 15.1.2
7.	Lahi 'o e tohi nō fakakomesiale kuo teuteu'i 'i he ta'u	Fo'ou	10	20	40	15.1	15.1.1 15.1.2
8.	Lahi 'o e konga kelekele ngaue'aki ki he tō 'akau, tō 'akau tuifio ngaue'aki e founa 'a Taileni, fakaivia e tō 'akau 'i he ngaahi feitu'u vaotā pea mo hono fakahoko 'a e palani ngoue ki he ta'u 'e 3 ka hoko mai	Fo'ou	2	5	10	15.1	15.1.1 15.1.2
9.	Lahi 'o e ngaahi ako ngaue kuo fakahoko 'e he va'a Vao'akau ki he kau ngaue mo e kau ngoue 'i he ta'u fakapa'anga takitaha	20	24	24	24	15.1	15.1.1 15.1.2
10.	Lahi 'o e polokalama letio mo e fakamafola lea 'i he mitia fekau'aki mo e ngoue 'i he ta'u fakapa'anga takitaha	Letio= 5 TV= 2	Letio= 5 TV= 2	Letio= 5 TV= 2	Letio= 5 TV= 2	15.1 15.2	15.1.1 15.1.2 15.2.1 15.2.2
11.	Lahi 'o e faka'ali'ali ngoue 'oku fakahoko he ta'u fakapa'anga takitaha	1	1	1	1	2.a	2.a.1
12.	Peseti 'e 100 e muimui tonu ki he aleapau ki he tō 'akau 'i he ngaahi feitu'u vai 'o 'Eua.	100%	100%	100%	100%	15.1 15.2	15.1.1 15.1.2 15.2.1 15.2.2
13.	Pesesi 'e 100 hono muimui'i mo 'analaiso 'o e Paaka Fakafonua & feitu'u tapu/pule'i makehe pea tanaki mo e lipooti fakakuata ki he Talekita mo e Minisita ki he taimi 'oku fiema'u ai.	100%	100%	100%	100%	15.1 15.2	15.1.1 15.1.2 15.2.1 15.2.2
14.	Ola lelei 'o hono fakahoko 'o e savea 'a e va'a Vao'akau pea mo fakakakato e lipooti fakata'u 'i he ta'u fakapa'anga kotoa pe.	100%	100%	100%	100%	15.1 15.2	15.1.1 15.1.2 15.2.1 15.2.2
15.	Lava'i lelei peseti 'e 100 'o hono tanaki e lipooti fakakuata ki hono	100%	100%	100%	100%	15.1 15.2	15.1.1 15.1.2

Fakalakalaka ki he fakahoko mo e tataki ngaue 'i he va'a Vao'akau	fakamafai'i 'o e tu'utu'uni ki he ahi fakatatau ki he taimi 'oku fiema'u ai 'e he Talekita						15.2.1 15.2.2
	16. Lahi 'o e ngaahi tohi fakahinohino, tohi fakamatala, lipooti ngaue kuo tanaki ki he va'a Fakatekinolosia ke paaki 'o tufotufa ki he kau ngoue mo e ngaahi hoa ngaue 'i he ta'u mei he poloseki FAO						
	17. Peseti 'e 100 hono fakakakato e palani ki he ngaahi fakatau lalahi ki he palani fakata'u 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai	Fo'ou	12	24	48	15.1 15.2	15.1.1 15.1.2 15.2.1 15.2.2
	18. Peseti 'e 100 hono fakakakato 'a e palani ki hono monomono mo hono fakalelei'i 'a e ngaahi naunau 'a e Va'a Vao'akau ki he ta'u 'e 3 ka hoko mai	65%	80%	100%	-	8.2	8.2.1
	19. Peseti 'e 100 e pa'anga hu mai kuo tanaki pea fakahu 'e he va'a Vao'akau 'i he ta'u fakapa'anga takitaha	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	20. Peseti 'e 100 hono fakalakalaka'i mo fakakakato e palani ngaue fakata'u ki he mahu'inga faka'ekonomika 'o e founa to 'akau 'i he tohi ngaue ki he ta'u fakapa'anga 'e 3 ka hoko mai	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	21. Ngaahi lao ki he vao'akau 'oku muimui tonu 'i he taketi ki ha Tonga 'oku tu'ulua	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	22. Peseti 'e 100 hono fakakakato e palani ngaue ki he ngaahi va'a ngaue takitaha pehe ki he fakamatala pa'anga 'o tanaki ki he va'a Palani mo va'a Tokangaekina 'o e kau ngaue 'i he uike faka'osi 'o Sanuali 'o e ta'u fakapa'anga kotoa pe	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	23. Peseti 'e 100 hono fakakakato 'o e palani ngaue fakata'u pea tanaki ki he va'a Palani ngaue he uike 'uluaki 'o Sune 'o e ta'u fakapa'anga kotoa pe	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1

	24. Peseti 'e 100 hono fakakakato 'o e lipooti fakata'u pea tanaki ki he va'a Tataki mo fakahoko ngaue 'i he 'uluaki uike 'o 'Aokosi 'i he ta'u fakapa'anga kotoa pe	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
	25. Peseti 'e 100 e lipooti PMS kuo fakakakato pea tanaki 'e he kau ngaue kotoa 'a e Potungaue Ngoue, Me'atokoni, mo e Vao'akau ki he va'a Tataki mo fakahoko ngaue 'i he taimi totonu.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1

Tepile 19: Fakamole fakapa'anga ki he Va'a Vao 'Akau mo e kau ngaue

Fakamatala	2024/2025 Fakafuofua	2025/2023 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua
Vahe & Vāhenga	831,400.00	909,200.00	909,200.00	909,200.00
Pa'anga Ngāue	484,400.00	534,500.00	534,500.00	534,500.00
Fakakatoa=Pa'ang a lolotonga	1,315,800.00	1,443,700.00	1,443,700.00	1,443,700.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau ngāue polofesinale	5	5	5	5
Kau ngāue makehe	6	6	6	6
Kau ngāue tu'u ma'u	12	12	12	12
Kau ngāue lau 'aho	9	9	9	9

4.1.7. Va'a Me'atokoni

Tepile 20: Tefoto'i Ngāue mo e vahevahe 'o e ngaahi ngāue' mo e ngaahi Polokalama Fakaikiiki' mo e ngaahi Me'afua 'o e fakahoko fatongia 'a e Va'a Me'atokoni

Ola 'o e ngaahi fokotu'utu 8: Tu'unga malu hono tokangaekina lelei 'o e me'atokoni, ngaahi 'o ha me'atokoni fo'ou mo ha fefakatau'aki oku faingofua.						SDG/TSDF	
Ngaahi ngaue	Me'afua Ngaue	2024/25 Makatu'unga	2025/26	2026/27	2027/28	Taketi #	Me'afua #
Fakalelei'i 'a e fakahoko fatongia ki he malu 'o e Me'atokoni	1. Sivi'i e koloa me'atokoni hu faka-tu'apule'anga mai ki he ongo kau'afonua fakataumu'a ki he fefakatau'aki, ke malu 100% 'o 'ikai ha launga 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai.	100%	100%	100%	100%	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	2. Ko hono fakangatangata koia 'o e hu mai 'a e ngaahi koloa faka-me'atokoni ta'efakalao ki he ongo kau'afonua ke malu 'o 'ikai ha launga.	3	2	1	0	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	3. Ke malu 100% kotoa e koloa me'atokoni fefakatau'aki 'i he ngaahi falekoloa iiki mo lalahi 'o 'ikai ha launga 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai	100%	100%	100%	100%	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	4. 100% hono sivi'i 'a e malu 'o e me'atokoni 'i he falekai, hotele, ve'ehala etc 'o 'ikai ha launga 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai	100%	100%	100%	100%	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	5. Ngaahi va'a oku nau tokangaekina hono sivilivi'i e tu'unga malu 'o e me'atokoni hu mai pe hu atu ki tu'apule'anga ke 100% 'e nau fakahoko ngaue.	100%	100%	100%	100%	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	6. Lahi 'o e ngaahi me'atokoni fakapa'aga 'oku ngaahi ke hu atu ki tu'apule'anga	100%	100%	100%	100%	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	7. Lahi 'o e ngaahi fakamatala tuku ki tu'a mo e ako ki he kau ngaue mo e kau pisinisi fekau'aki mo e malu 'o e me'atokoni	4	5	5	5	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	8. Ke poupuu'i 100% 'a e lao ki he me'atokoni fakalotofonua 'e he kapineta 'i he ta'u 2025/26.	100%	100%	-	-	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1

	9. Peseti kakato hono fakapaasi 'e he kapineti 'a e Lao fakafonua ki he Me'atokoni 'i he ta'u fakapa'anga 2022/23.	2	5	5	5	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
Fakaivia mo tu'uaki 'a e ngaahi ngaohi'anga me'atokoni	10. Lahi 'o e me'atokoni fo'ou kuo ngaohi pea fakataumu'a ke uta atu ki tu'apule'anga.	Fo'ou	5	10	20	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	11. Lahi 'o e ngaahi kautaha ta'efakapule'anga/ngaahi hoa ngaue 'oku nau kau mai ki he polokalama fakalakalaka'I koia 'o e ngaahi ngaohi'anga me'atokoni 'i he ta'u e 3 ka hoko mai.	Fo'ou	2	5	5	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	12. Lava 'a e fokotu'utu'u 'a e HACCP ki he hokoatu hono tokonia ke fakapaasi 'o e fale fa'o'anga me'atokoni 'a e MAFF 'i Ma'ufanga 'i he ta'u 'e 3 ka hoko.	Fakapaasi	Fakapaasi	Fakapaasi	Fakapaasi	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
Fakalelei'i hono tokangaekina 'o e Va'a Me'atokoni	13. Lahi 'o e polokalama poloseki 'oku fakahoko pea lava'i lelei 'i he fengau'e'aki pea mo e ngaahi Potungaue kehe.	1	1	1	1	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	14. Lahi 'o e polokalama Letio moe televisone fekau'aki mo hono hiki'i hake 'a etu'unga malu 'o e me'atokoni, faka'ali'ali ngoue fakata'u pea pehe foki ki he ngaahi fatongia 'oku fakahoko 'I he 'aho oku faka'ilonga'i fakamamani lahi ai 'a e me'atokoni.	Letio= 5 TV= 2	Letio= 5 TV= 2	Letio= 5 TV= 2	Letio= 5 TV= 2	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	15. Lahi 'o e ngaahi faka'ali'ali ngoue fakata'u kuo lava'i lelei 'a e faifatongia ki ai.	1	1	1	1	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	16. Lahi 'o e ngaahi fatongia kuo lava'i lelei 'i he ngaahi 'aho fakamamani lahi 'o e me'akai.	1	1	1	1	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1
	17. Lahi 'o e ngaahi tohi fakahinohino mo e fale'i fakame'atokoni kae pehee foki ki he lipooti kuo fakahu ki he Tafa'aki ICT ke pulusi mo tufaki	Fo'ou	12	24	48	2.a 2.1 2.b	2.a.1 2.1.1 2.b.1

18. Fakahoko 100% hono palani'i mo hono muimui'I 'o e ngaahi monomono mo e ngaue fakalelei he ta'u 'e 3 ka hoko	0%	10%	30%	50%	8.2	8.2.1
19. 100% hono fakakakato 'o e ngaahi fakatau lalahi 'i he Palani fakata'u 'i he ta'u 'e 3 ka hoko mai.	65%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
20. 100% hono fakakakato 'e he ngaahi va'a fengaue'aki 'enau palani fakata'u pea mo enau ngaahi palani fakapa'anga kotoa 'o tanaki ki he Va'a Palani(PPD) 'i he uike 4 'o Sanuali 'I he ta'u fakapa'anga kotoa.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
21. 100% hono tanaki 'e he ngaahi va'a fengaue'aki 'enau ngaahi palani fakata'u ki he Va'a Palani 'I he 'uluaki uike 'o Sune he ta'u fakapa'anga kotoa.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
22. 100% 'o e lipooti fakata'u 'o e ngaahi Va'a ke tanaki kihe Va'a Tataki Ngaue he uluaki uike 'o 'Aokosi he ta'u fakapa'anga kotoa.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
23. Ke fakakakato 100% 'e he kau ngaue 'a e va'a Me'atokoni 'enau ngaahi foomu PMS fakata'u 'o tanaki ki he Va'a Palani mo e Va'a Tataki Ngaue 'I he taimi totonu.	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1

Tepile 21: Fakamatala pa'anga ki he Va'a me'atokoni pea mo hono kau ngaue.

Fakamatala	2024/2025 Fakamatala Pa'anga	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2027/2028 Fakafuofua
Vahe pea mo e Vāhenga	314,100.00	326,900.00	326,900.00	326,900.00
Pa'anga ngaue	190,500.00	129,900.00	129,900.00	129,900.00
Fakakatoa = Pa'anga Lolotonga	504,600.00	456,800.00	456,800.00	456,800.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau taukei ngāue	11	11	11	11
Kau ngaue makehe	2	2	2	2
Kau ngāue tu'u ma'u	14	14	14	14
Kau ngāue lau 'aho	5	5	5	5

4.1.8. Va'a Ngaue ki he Fanga Monumanu

Tepile 22: Tefoto'i Ngāue mo e vahevahe 'o e ngaahi ngāue' mo e ngaahi Polokalama Fakaikiiki' mo e ngaahi Me'afua 'o e fakahoko fatongia 'a e Va'a ngaue ki he Fanga Monumanu

Ola 'o e fokotu'utu'u ngaue: Ke tu'ulua 'a e malu fakame'atokoni 'aki hono holoki e hu mai 'a e kakano'i manu mei tu'apule'anga pea lelei ange 'a e ngaahi ngaue moe fale'i ki he tauhi monumanu.						SDG/TSDF	
Founga Ngaue	Me'a fua ngaue	2024/25 Makatu'unga	2025/26	2026/27	2027/28	Taketi #	Me'afua #
Tokonia mo faka'ai'ai 'a hono fakatupulekina 'o e fangamonumanu ki hono feau 'o e ma'u'anga me'atokoni fakalotohonua pea ke fetongi'aki 'a e kakano'i manu hu mai mei tu'apule'anga.	1. Lahi 'o e kau tauhi monumanu mo e ngaahi 'api kuo nau taa'imalie 'i he tufa 'o e fanga ki'i 'uhiki moa, puaka mo e sipi	Moa =2,000 Puaka =42 Sipi =35	Moa=2000 Puaka=80 Sipi=15	Moa=2500 Puaka=90 Sipi=20	Moa =3000 Puaka =100 Sipi =25	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	2. Lahi 'o e moa, puaka mo e sipi kuo tufotufa mo tauhi he kau tauhi monumanu, komiuniti, kakai fefine, to'utupu mo e ngaahi ako	Moa = 50,000 Puaka=100 Sipi =100	Moa=60,00 Puaka =120 Sipi = 15	M= 20,000 P=150 S=117	Moa= 60,000 Puaka =120 Sipi =117	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	3. Lahi 'o e fanga sinamanu (puaka, pulu, sipi) kuo fakatou'ia ngaue'aki 'a e founga 'ikai fakanatula (huhu 'atifisiale)	Puaka = 150 Pulu = 50 Sipi= 50	Puaka = 120 Pulu = 50 Sipi = 50	Puaka = 80 Pulu = 0 Sipi = 10	Puaka = 100 Pulu = 20 Sipi = 20	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	4. Lahi 'o e kau tahi monumanu kuo nau taa'imalie 'i he polokalama huhu 'atifisiale	20	30	40	60	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	5. Lahi 'o e kau tauhi monumanu kuo fakapaasi 'a e founga totonu mo lelei 'enau fakahoko 'o e tauhi monumanu	1000	1200	1250	1300	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	6. Lahi 'o e kau tauhi monumanu kuo nau taa'imalie mo tokonia 'i he founga tō mo tokangaekina 'a e musie mohuku mo e fafanga ki he ma'u me'atokoni 'a e fanga monumanu	1	2	3	4	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	7. Fakahoko hono lipooti fakamuimui taha ki he ngaue kuo fakahoko mo e fakatotolo ki he ngaohi 'o e fafanga ki he fanga monumanu (moa & puaka)	1	1	1	1	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
Fakahoko 'a e ngaue ki hono tokangaekina 'a e tu'unga mo'ui lelei 'o e fanga monumanu 'aki hono fale'i mo fakahoko e talatala moe faito'o fakafalemahki pea mo	8. Lahi 'o e ngaahi talatala mo e mahaki 'o e fanga monumanu kuo lava lelei hono faito'o 'i he kilini	2,000	3,000	3,000	3,000	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	9. Lahi 'o e ngaahi talatala mo e mahaki 'o e fanga monumanu kuo lava lelei hono faito'o 'i he ngaahi feitu'u va'a ngaue ki tu'a	500	1,000	1,500	2,000	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	10. Lahi kau talatala kuo tokonia 'i he	1,000	2,500	2,500	2,500	2.a	2.a.1

hono muimui'i 'o e mahaki 'o e fanga monumanu pehe ki hono malu'i 'a e kau'āfonua mei ha hu mai ha mahaki 'o e fanga monumanu ki hotau fonua.	tu'unga mo'ui lelei 'o e fanga monumanu					2.5	2.5.1
	11. Lipooti fakamuimui taha hono savea 'a e mahaki mo e manu maumau 'o e fanga monumanu	100%	100%	100%	100%	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
Fakahoko ki he kau tauhi fanga monumanu 'a hono fakafo'ou ma'u pe 'a e ngaahi fakamatala fakataukei mo e ako fakataukei ki he fanga monumanu	12. Lahi 'o e ngaahi ako fakataukei 'oku fakahoko ki he kau tauhi monumanu	30	40	50	30	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	13. Lahi 'o e ngaahi ako fakataukei ki he polokalama tu'unga mo'ui lelei 'o e fanga monumanu ki he kakai 'o e fonua	2	2	2	2	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	14. Lahi 'o e kakai mo e kau tauhi monumanu 'oku nau kau mai ki he ngaahi ako fakataukei ki he founa hono tauhi mo e fakatou'ia 'o e fanga monumanu (moa, pulu, sipi)	550	600	650	600	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	15. Lahi 'o e polokalama letio mo e televisone 'oku fakahoko fekau'aki mo e fale'i ki he fanga monumanu	Letio =10 TV=2	Letio =10 TV=2	Letio =10 TV=2	Letio =10 TV=2	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	16. Lahi 'o e polokalama letio mo e televisone ki he tu'unga mo'ui lelei 'o e fanga monumanu	Letio =2 TV= 1	Letio =2 TV= 1	Letio =2 TV= 1	Letio =2 TV= 1	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	17. Lahi 'o e ngaahi pepa ma'u'anga fakamatala fakataukei kuo paaki ki he kau tauhi monumanu	4	4	4	4	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
Fakalalakaka'i 'a e tafa'aki 'oku ne tokangaekina hono tataki mo pule'i 'o e Va'a e Fanga Monumanu	18. Lipooti fakamuimui kuo 'ave ki he ngaahi poloseki kuo nau fakapa'anga mai 'a e ngaahi ngaue ki he fanga monumanu (FAO, MPI, ChinaAID, SPC, others)	100%	100%	100%	100%	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	19. Lipooti ki hono fakahoko 'o e Maa'imoa Faka'ali'ali Ngoue	1	1	1	1	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	20. Fakahoko hono fakatupulekina 'o e fua'imoa mo e tanaki 'o e pa'anga hu mai	100%	100%	100%	100%	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	21. Lahi 'o e ngaahi ako fakataukei 'oku fakahoko ki he kau ngaue tu'uma'u mo e kau ngaue lau 'aho 'a e Potungaue	40	50	50	50	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
	22. Peseti hono fakakakato 'a e palani ki he ngaahi fakatau lalahi 'a e Va'a 'o e Fanga Monumanu	100%	100%	100%	100%	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1

23. Fakakakato hono fakafo'ou mo hono monomono 'a e 'ato 'o e 'ofisi 'o e Va'a Fanga Monumanu	new	100%	100%	100%	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
24. Fakalahi 'a e loki talatala mo e leepi ki he ngaahi ngaue fakafalemahaki ki he fanga monumanu	new			100%	2.a 2.5	2.a.1 2.5.1
25. Peseti hono fakakakato 'o e Palani fakata'u tolu mo e fakamatala pa'anga 'o e Va'a Fanga Monumanu pea tanaki ki he Va'a 'o e Palani mo e Va'a Tataki Ngaue 'i he taimi totonu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
26. Peseti hono fakakakato 'o e palani fakata'u 'a e Va'a pea tanaki ki he Va'a Palani 'i he taimi totonu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
27. Peseti hono fakakakato 'o e lipooti fakata'u pea tanaki hono taimi totonu ki he Va'a Tataki Ngaue	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1
28. Peseti hono fakakakato 'o e ngaahi lipooti PMS ki he Va'a Tataki Ngaue 'i he taimi totonu	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1

Tepile 23: Fakamole fakapa'anga ki he Va'a ngaue ki he fanga monumanu mo e kau ngaue

Fakamatala	2024/2025 Patiseti	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2027/2028 Fakafuofua
Vahe & Vāhenga	548,800.00	643,900.00	632,500.00	632,500.00
Pa'anga Ngāue	555,200.00	2,404,700.00	2,404,700.00	2,404,700.00
Fakakātoa=Pa'anga lolotonga	1,104,000.00	3,048,600.00	3,037,200.00	3,037,200.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau ngāue fakapolofesinale	6	6	6	6
Kau ngāue makehe	7	7	7	7
Kau Ngāue tu'u ma'u	14	14	14	14
Kau Ngāue lau 'aho	8	8	8	8

4.1.9. Va'a Ngaue ki Tu'a mo e Fakalalakaka 'o e Kakai Fefine

Tepile 24: Koe Ola oe fakahoko fatongia 'a e Va'a ngaue ki tu'a moe fakalalakaka 'o e kakai fefine pea mo hono ngaahi me'a fua.

Ola 6 e Ngaahi fokotu'utu'u 10: Fakalakaange mo Leleiange 'a e Ngaahi Ngaue Fakafale'i, Tu'uloa e Malu Fakame'atokoni, mo Leleiange 'a e Ma'u'anga Mo'ui 'a e Kakai mei he Ngoue.						SDG/TSDF	
Ngaahi Ngaue moe Founa Ngaue.	Ngaahi Me'afua Ngaue	2024/25 Tu'unga Kamata	2025/26	2026/27	2027/28	Ngaahi Taketi #	Ngaahi Me'afua #
Fakalelei'i 'a e polokalama fale'i 'o e Va'a ngaue ki tu'a moe fakalalakaka 'o e kakai fefine	1. Ko e lahi 'oe ngaahi ako na'e fakahoko ki he kau ngaue tu'uma'u, kau ngoue, tukui kolo, pea moe ngaahi ngaue'anga 'I he fa'ahi ta'u fakapa'anga ko eni.	50	44	44	44	2.a	2.a.1
	2. Lahi 'o e ako 'oku fakahoko ki he kakai fefine/ kulupu kakai fefine 'i he kolo	50	44	44	44	2.a	2.a.1
	3. Lahi 'oe ngaahi polokalama letio moe vitio kuo fakahoko ko hono tu'uaki 'oe ngaahi polokalama ngoue 'oku fakahoko lolotonga e fa'ahita'u fakapa'anga.	Letio=102 TV= 12	Letio=110 TV= 15	Letio=112 TV= 15	Letio=11 TV= 15	2.a	2.a.1
	4. Lahi 'oe ngaahi ako ki he founa ngoue lelei ki he feliuliuaki 'a e 'ea ma'a e kau ngaue, kau ngoue moe ngaahi kolo.	50	44	44	44	2.a	2.a.1
	5. Fakahoko 'a e savea ngoue fakata'u kimu'a he faha'ita'u afaa pea lipooti kimu'a 'i Tisema	1	1	1	1	2.a	2.a.1
	6. Pulusi pea paaki 'a e lipooti savea ngoue fakata'u 'i he ta'u kotoa pe	Fo'ou	1	1	1	2.a	2.a.1
	7. Fakahoko 'a hono 'a'ahi 'o e ngaahi ngoue maumau pea lipooti 'i loto he uike 'e 2 hili 'a e hoko 'a e fakatamaki fakaenatula	2	2	2	2	2.a	2.a.1
	8. Lahi 'o e ngaahi langa fakalalakaka mo e kulupu kakai fefine pea mo e to'utupu 'i he tafa'aki 'o e matala'i'akau mo hono mahu'inga	Fo'ou	82	90	120	2.a	2.a.1
	9. Lahi 'o e kau ngoue 'oku tokoni'i 'enau ngaahi tohi no 'i he pangike pea mo e kole visa.	150	150	150	150	2.a	2.a.1
Fakaivia 'o e mateuteu ki he malu moe mahu	10. Koe toko lahi 'oe kakai 'oku tokoni'i ke to pe 'enau ngoue 'I honau 'api hono tufotufa atu 'a e pulopula vesitapolo, fanga moa pea mo e pulopula	2,965	3,200	4,000	5,000	2.a	2.a.1

fakame'atokoni	'akau fua he ta'u e 3 ka hoko mai.						
	11. Toko lahi 'oe ngaahi ako'anga 'oku nau to ngoue I he ngaahi apiako e toe fakatoko lahi 'I he ta'u e 3 ka hoko mai.	24	50	80	100	2.a	2.a.1
	12. Koe api tukuhau 'oku to 'iai 'ae pateta; koe palani ke toe fakalahi 'ae 'eka 'I he ta'u e 3 ka hoko mai.	Fo'ou.	0	50	100	2.a	2.a.1
	13. Lahi 'o e kau ngoue/ 'api 'oku nau lave monu 'i he polokalama palau ko e tokoni fakaakeake mei he mo'ungaafi Hunga-Tonga Hunga-Ha'apai	Fo'ou	5,500	-	-	2.a	2.a.1
	14. Lahi 'o e tenga'i'akau pulopula kuo tufotufa ki he kau ngoue ko e tokoni fakaakeake mei he puna 'o e mo'ungaafi Hunga-Tonga Hunga- Ha'apai	24	50	80	100	2.a	2.a.1
Faka'ai'ai 'o e ngoue'i ke lahi 'o e ngaahi ngoue 'oku uta ki tu'apule'anga	15. Ke fakalahi 'ae 'eka 'oe api tukuhau 'oku to ai 'ae ngoue ki he fakatau atu ki tu'a pule'anga (manioke, 'ufi-lose, talo futuna, talo tonga)'I he ta'u e 3 ka hoko mai.	Fo'ou	C=100 Y=100 S=50 T=50 S=100 M=50 K=200 V=50	C=200 Y=100 S=100 T=100 S=200 M=200 K=300 V=80	C=200 Y=200 S=100 T=100 S=300 M=300 K=500 V=100	2.a	2.a.1
	16. Lahi 'oe ngaahi kulupu fakalakalaka ki he fanga monumanu pea mo e ngoue 'e fokotu'u 'I he ta'u e 3 ka hoko mai.	6	5	5	6	2.a	2.a.1
	17. Lahi 'o e kau ngoue 'ikai fakapa'anga mo e kau ngoue fakapa'anga e tokoni'i 'i he ta'u 'e tolu ka hoko mai.	Fo'ou	80	150	200	2.a	2.a.1
	18. Lahi 'oe ngaahi polokalama, moe ngaahi kautaha fengau'e'aki, ngaahi potungau'e 'a e pule'anga, ngaahi poloseki e fokotu'utu'u pea fakakakato 'I he ta'u e 3 ka hoko mai.	4	6	6	6	2.a	2.a.1
	19. Lahi 'o e ngaahi ako ma'ae kau ngaue, kau ngoue moe kau 'ave me'atokoni ki tu'apule'anga.	50	44	44	44	2.a	2.a.1
	20. Lahi 'o e kau ngoue 'oku kau mai pea mo e kau fakamaketi he ta'u	Fo'ou	10	30	80	2.a	2.a.1
Fakalelei'i 'o e Va'a Ngaue ki tu'a mo e	21. Fakahoko lelei 'o e Faka'ali'ali ngoue 'i he ta'u fakapa'anga	1	1	1	1	2.a	2.a.1

fakalakalaka 'o e kakai fefine	22. Lahi 'oe ngaahi tohi tufa, fakahinohino, moe ngaahi fale'I fakangoue na'e fakahu ki he ICT pea pulusi mo tufotufa ki he kau ngoue kae pehe ki he ngaahi kupu fekau'aki.	Fo'ou	12	24	48	2.a	2.a.1
	23. Peseti 'o e Palani ki he ngaahi fakatau lalahi kuo fakakakato ;i he ta'u 'e 3 ka hoko mai	0	60%	80%	100%	2.a	2.a.1
	24. Peseti hono fakakakato 'o e palani ngaue fakata'u tolu pea tanaki ki he Pule Lahi 'i he uike faka'osi 'o Sanuali he ta'u fakapa'anga kotoa pe	60%	100%	-	-	2.a	2.a.1
	25. Peseti hono fakakakato pea mo hono tanaki 'o e Palani Ngaue fakata'u ki he Pule Lahi 'i he uike 'uluaki 'o Sune ki he ta'u fakapa'anga kotoa pe	100%	100%	100%	100%	2.a	2.a.1
	26. Peseti hono fakakakato 'o e lipooti fakata'u pea tanaki ki he Pule Lahi 'i he 'uluaki uike 'o 'Akosi 'i he ta'u fakapa'anga kotoa pe	100%	100%	100%	100%	2.a	2.a.1
	27. Peseti 'o e lipooti PMS kuo fakakakato pea tanaki ki he Va'a Pule 'i he taimi 'oku fiema'u ai	100%	100%	100%	100%	8.2	8.2.1

Tepile 25: Fakamole fakapa'anga ki he Va'a ngaue ki tu'a mo e fakalakalaka 'o e kakai fefine mo e kau ngaue

Fakamatala	2024/2025 Fakafuofua	2025/2026 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua	2026/2027 Fakafuofua
Vahe & Vāhenga	1,202,900.00	1,171,400.00	1,171,400.00	1,171,400.00
Pa'anga Ngāue	663,600.00	475,600.00	475,600.00	475,600.00
Fakakatoa=Pa'anga lolotonga	1,866,500.00	1,647,000.00	1,647,000.00	1,647,000.00
Taki Ngāue	1	1	1	1
Kau ngāue polofesinale	20	20	20	20
Kau ngāue makehe	8	8	8	8
Kau ngāue tu'u ma'u	29	29	29	29
Kau ngāue lau 'aho	7	7	7	7

5. Ngaahi Ma'u'anga Tala:

5.1. Ma'u'anga Tala 1:

Ngaahi Lao mo e Ngaahi Tu'utu'uni

- Lao ki he Hū Atu ki Tu'apule'anga 'o e Koloa Fakangoue 2002 (1)
- *Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Hu ki Tu'apule'anga 'o e Ngaahi Fua'i'akau (Hina Patakapu) 1994*
- *Ngaahi Tu'utu'uni ki he Hu ki Tu'a 'o e Ngaahi Fua'i'akau (Hina Patakapu) 1993*
- *Ngaahi Tu'utu'uni ki he Hu ki Tu'a 'o e Ngaahi Fua'i'akau (Vanila)1993*
- Lao ki he Ngaahi Mahaki 'o e Monumanu(1) 1979.
- *Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Mahaki 'o e Monumanu 2002*
- *Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) Kehekehe 2012*
- Lao ke Malu'i 'a e Fanga Manupuna mo e Ika (1) 1915
- *Lao (Fakatonutonu) ki he Malu'i 'a e Fanga Manupuna mo e Ika 1989*
- Lao ki he Mataka(1)1926
- *Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) Kehekehe*
- Lao ki he Me'atokoni 2020
- Lao ki he Vao'akau (1) 1961
- *Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) 2010*
- *Ngaahi Tu'utu'uni ki he Koloa Vao'akau [1]*
- *Lao ki he Ahi 2016*
- Lao ki he Maketi [1]1976
- *Fanongonongo Laokihe Ngaahi Maketi Fika. 11995[1]*
- *Fanongonongo Laokihe Ngaahi Maketi Fika. 21995[1]*
- *Ngaahi Tu'utu'uni mo e lao 'o e Maketi [1]1971*
- *Ngaahi Tu'utu'uni mo e lao ki he Maketi Talamahū 1995 [1]*
- Lao ki he ngaahi 'akau pe vao 'oku fakatu'utamaki pea Malofa 'ene tupu(1) 1917
- *Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) Kehekehe 2010*
- *Fanognonongo 'o e Ngaahi 'Akau 'oku fakatu'utamaki mo Malofa 'ene tupu [1]1926*
- Lao ki he Ngaahi Faito'o 'oku ne tamate 'a e manu maumau (1) 2002
- Lao faka-kolonitini fekau'aki mo e 'Akau (1) 1982
- *Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) Kehekehe 2010*
- *Lao (Fakatonutonu)faka-kolonitini ki he 'Akau 1995*
- *Lao (Fakatonutonu)faka-kolonitini ki he 'Akau 2009*
- *Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Mahaki 'o e Ngaahi 'Akau [1]1964.*

- *Ngaahi Tu'utu'uni Kolonitini ki he 'Akau 1995*
- *Tu'utu'uni Feitu'u ku mafola ai ha mahaki ke fakatapui [1]*
- *Ngaahi Tu'utu'uni (Ngaahi Totongi) Kolonitini ki he 'Akau 1997[1]*
- *Ngaahi Tu'utu'uni ki he Kolonitini ki he 'Akau (Hina mo e Vanila) (Ngaahi Totongi) 1992 [1]*
- *Ngaahi Tu'utu'uni ki he Kolonitini ki he 'Akau 1995[1]*
- *Faito'o Kuo Tu'utu'uni ki he Lau pupuiva [1]1968*
- *Lao ki he Ngaahi 'a Manu mo e Fanga Manu [1]1918*
- *Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) Kehekehe 2010*
- *Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi a Manu mo e Fanga Manu 1989*
- *Fanongonongo 'o e Fokotu'u 'o e Ngaahi 'Ā Manu [1]*
- *Lao ki he Mongomonga Lainisolosi [1]1912*
- *Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) Kehekehe 2010*
- *Lao ki he Ahi 2016*

Ngaahi Tu'utu'uni mo e Ngaahi Konivesio(Talite)

- i) Va'a Palani Ngoue Tonga;
- ii) Ngaahi Fika mo e Savea Ngoue;
- iii) Tu'utu'uni Vao 'Akau Fakafonua ;
- iv) Tu'utu'uni ki he founa ki hono Tā 'Akau Papa Vaotā 'a 'Eua 2009 ;
- v) Tu'utu'uni ki he founa ki hono tauhi ke tu'ulua e Vaotā mo e ngaahi akau 'o Tonga 2010;
- vi) Ngaahi Totongi Huhu'i Ngoue Maumau ;
- vii) Tu'utu'uni Ngāue ki he Ahi

'Oku kau foki e Potungāue 'i he Memipa ki he ngaahi Kautaha (Konivesio) Fakamamani Lahi mo fakamo'oni ki he ngaahi Talite oku ne fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi fakahoko fatongia 'oku 'omai 'e he:

- 5.2. Kautaha Me'atokoni mo e Ngoue 'a e Ngahi Pule'anga Fakatahataha (FAO)
- 5.3. Komisoni Fakamamani Lahi ki he Malu'i 'o e 'Akau 'a e Kautaha Me'atokoni mo e Ngoue
- 5.4. Kautaha Mo'ui á Mamani/Komisoni á e FAO kihe Koteki Álimentaliasi (Codex Alimentarius)
- 5.5. Sekelitali ki he Komisoni e Pasifiki
- 5.6. Ngaahi Polokalama 'Ātakai ki he Fakavaha'afonua 'o e Pasifiki Saute
- 5.7. Komisoni á e Kautaha Me'atokoni á Mamani ki he ngaahi kolua fakanatula

Ngaahi Ngāue Fakatahataha Fakafonua

- i. Komiti Sekitoa ki he Tō Ngoue;
- ii. Kosilio Fakafonua ki he Fanga-monumanu;
- iii. Kautaha Tō Vanila 'i Tongatapu;

- iv. Kosilio Fakatahataha Tō ‘Akau ‘a e Vahenga Hahake;
- v. Kosilio Ngoue Fakafonua;
- vi. Ma’u Mafai Fakafonua ki he Me’atokoni mo e Kosilio Fakafonua ki he Me’atokoni;
- vii. Komiti ki he Lesisita ‘o e Ngaahi Faito’o ki he Manu maumau;
- viii. Komiti ki he Va’a Saienisi;
- ix. Komiti Fakafonua ki he Koteki ‘Alimenitalisi – Ngaahi Tu’utu’uni (lao) ‘o e Me’atokoni ;
- x. Ma’u Mafai ki he Māketi (Tongatapu);
- xi. Ma’u Mafai ki he Māketi (Ha’apai);
- xii. Kautaha Vanila ‘a Vava’u (Vava’u) moe
- xiii. Kosilio Fakafonua á e Ahi

Ngaahi Founga Ta’ofi ‘a e Hoko ha Fakatu’utamaki –Fakafonua ki he Ngoue

- i. Pule’i ‘o e Faito’o;
- ii. Pule’i e mahaki ‘o e Monumanu mo e ‘Akau;
- iii. Pule’i Malu mo e Hao ‘o e Me’atokoni;
- iv. Fakaakeake fakavavevave Fakame’atokoni hili e afa/fakataamaki;
- v. Palani tokateu ki he Ngahai mahaki pipihi mei he monumnau ki he tangata; mo e
- vi. Ngāue Fakataha mo e malu ‘o e Me’atokoni

5.8. Ma’u’anga Tala 2:

NGAAHI POLOKALAMA NGAUE FAKALAKALAKA FO’OU FIKA 1: POLOKAMALA NGAUE KI HONO FAKASIÍSIÍ ‘A E KOLOA HU MAI MEI TU’APULE’ANGA

Fakatatau ki he Asenita ‘ae Pule’anga ki he fa’ahita’u fakapa’anga 2023-26, koe ngaahi pole, moe faingamalie ki he tupulaki faka’ekonomika í he GPA 7, ‘a ia na’e makatu’unga ia ‘i he ngaahi faingamalie ‘i he fefakatau’aki ‘ae sekitoa fakangoue, fakafaikehekehe’i ‘oe ngaahi koloa, pea mo hono fakasi’isi’i ‘oe ngaahi palopalema fakatekinikale na’e fekuki pea moe sekitoa fakataautaha ‘o makatu’unga ‘i he fakafalala ki he ngaahi koloa mei tu’apule’anga.

‘Oku fakahaa’i ‘e he taukei ngaue ae Potungaue Ngoue ‘a ‘enau tokoni ki he tupulaki faka’ekonomika ‘o fakafou i he fakatau atu ‘oe ngoue ki tu’apule’anga kae pehe foki ‘a ‘enau muimui ki he polokalama ‘o hono fakafetongi’aki ‘ae koloa hu mai mei tu’apule’anga ‘aki ‘a hono faka’ai’ai ‘oe fakatau atu ‘oe koloa ki tu’apule’anga.

1. Polokalama Ki Hono fakasiísií e Ngaahi Koloa Humai mei Tu’apule’anga.

Koe taumu’a ‘oe polokalama ni ko ho fakalotolahi’i ‘a e kakai ‘o e fonua kenau to a’e ngaahi ‘akau tu’ufonua ‘o hange koe vesitapolo, fua’i ‘akau pea mo tauhi ‘ae fanga monumanu ke fakafetongi’aki e hu mai ‘oe ngaahi koloa pea mei tu’apule’anga. ‘I hono fakamamafa’i ‘oe ongo tefito’i ngaue tu’ufonua ko eni e tokoni ia ki hono fakasi’isi’i e fakafalala ‘ae kakai ‘oe fonua ki he ngaahi koloa mei tu’apule’anga.

‘Oku fakafou ‘i he Va’a Fakalakalaka ‘oe Ngaue ki tu’a, Vaoákau moe Va’a Fekumi ‘ae fakalakalaka ‘oe Potungaue ‘a hono tokoni’i ke fakalakalaka ‘ae polokalama ko éni ‘aki hono fakalahi ‘oe ngaahi koloa tu’ufonua. ‘Oku ‘i ai ‘ae founa ngaue ki he ngaahi koloa taki taha, ‘o hange koe founa ngaue ‘oku lolotonga fakahoko ‘ihe taimi ni ‘o fakatefito ki he meleni. ‘Oku fakaha ‘e hono muimui’i ‘oe founa ngaue ko ‘eni ha ola lelei ‘o e fefakatau’aki ‘oe koloa ki tu’a pule’anga. ‘I he’ene pehe ‘oku fokotu’u ai ae founa ngaue ki he koloa taki taha.

‘Oku malava ai ke ‘iloi ‘ehe Potungaue Ngoue ‘ae ngaahi koloa hu mai mei tu’a pule’anga e malava ke fakafetongi’aki hono fakalahi ‘a hono to mo tauhi ‘oe ngaahi koloa tuku fonua, fakamahu’inga’i ‘oe ngaahi ‘ulungaanga fakafonua ‘a ia ‘oku fakatefito ‘i he mo’ui lelei ‘ae kakai, pea mo fakasi’isi’i ‘ae ngaahi mahaki ikai pipihi e malava tanaki ki he ngaue ko eni.

- o moa - o puaka - o sipi	- o fua’i’akau, vesitapolo & sipaisi (spices) - o pateta
--	---

Tepile 1: Ko hono fakama’opo’opo ‘o e Polokalama Ngaue ke Fetongi’aki ‘a e Pateta moe Moa Humai.

Koloa	Tu’unga lolotonga ‘oe koloa hu mai 2020 (T\$)	Ko hono holoki fakata’u 3 ‘o e taketi.	Koe ngaahi taumu’a fakata’u 3 ‘oe Potungaue Ngoue.
Moa	19,812,590	\$4.5m	Ko hono fakasi’isi’i ‘o hono hu mai ‘oe moa mei tu’apule’anga’aki ‘ae mahu’inga koe \$4.5m ‘i he 2025
			Ko hono fakasi’isi’i ‘o hono hu mai ‘oe moa mei tu’apule’anga’aki ‘ae mahu’inga koe \$3.57m ‘i he 2024.
			Ko hono fakasi’isi’i ‘o hono hu mai ‘oe moa mei tu’apule’anga’aki ‘ae mahu’inga koe \$2.85m ‘i he 2023
			Tokangaekina 240MT (2023), 300MT (2024) & 384MT (2025).
			Koe fakamole fakalukufua \$840K (2023), \$1.05m (2024), \$2.85m (2025).
Pateta	\$542,625	\$2.25m	Ko hono fakasi’isi’i ‘o hono hu mai ‘oe pateta mei tu’apule’anga’aki ‘ae mahu’inga koe \$2.25m ‘i he 2025
			Ko hono to ‘ae fu’u pateta ‘o ‘ikai toe si’isi’i hifo ‘i he 36ac/year (108ac ‘i he 2025).
			Fakamole fakalukufua = \$2.09m (\$750K/yr).
			Ko hono fakasi’isi’i ‘o hono hu mai ‘oe pateta mei tu’apule’anga’aki ‘ae mahu’inga koe 750t ‘i he 2025

Tepile 2: Polokalama Ki Hono Fetongi 'o e Ngaahi Koloa Humai mei Tu'apule'anga – Taú 3 - Moa

Koloa	Ngaahi taumu'a 'oe Potungaue (taú 3)	Taketi fakata'u 3	Ngaahi Founnga Ngaue fakata'u 3.	Ngaahi Palopalema	Ngaahi founnga ke solova'aki e palopalema	Patiseti (\$TOP)	Ngaahi tokoni makehe.
Moa	Fakasi'isi'i 'oe hu mai e koloa mei tu'a pule'anga fakafou 'i hono fakalahi 'oe ngaahi koloa tu'ufonua. Fakatupulaki 'ae malu moe mo'ui lelei 'oe me'atokoni	Fakasi'isi'i 'oe hu mai e koloa mei tu'a pule'anga 'aki 'ae mahu'inga koe \$4,569,600 'i he 2028	Fakatokolahi 'ae fanga moa mei he 140,000 ki he 240,000; 300,000 ki he 384,000 taki taha 'i he 2025, faka'avalisi ki he DWT of 1kg/taki taha =240t, 300t & 384t 'i he 2028	Si'isi'i 'ae ngaahi tangai fafanga ma'ae fanga monumanu -Si'isi'i 'ae mahino ki hono tokangaekina 'oe fanga monumanu.	Fakalelei'i 'ae ngaahi fafanga ma'ae fanga monumanu, tokoni'i, tokoni ki he ni'ihi 'oku nau hu mai e fafanga mei tu'a pule'anga Fakalelei'i 'ae ngaahi me'a ngaue ki he moa Fakalahi 'oe ngaahi 'a moa.	2022/23 (\$840,000), -2023/24 (\$1.5m), -2024/25 (\$1.3m)	Fe'unga pe patiseti pea moe ngaahi naunau ki he fanga kii moa iiki
			Ke toe fakatokanga'i ange 'e he potungaue ae ngaahi meatokoni ki he fanga moa.	-Tokoni fakangoue	-Fakahoko ha ngaahi ako fakafekau'aki moe ngaahi taukei ngaue.		
		Fakasi'isi'i 'oe hu mai e koloa mei tu'a pule'anga'aki 'ae 384t 'i he 2028	Fakatokolahi 'ae fanga moa fakafanau (parent stock)	-Aleapau fakangoue	-Hokohoko atu ae ngaahi tokoni fakapa'anga.		
			Fakalahi 'oe ngaahi mohenga moa (Hatchery capacity)	Mamafa 'oe ngaahi koloa hu mai	- Fokotu'utu'u ha ngaahi kulupu ki he tokagaekinga 'oe fanga monumanu.		
			-Hokohoko atu ai pe hono tokonia 'e he potungaue ngoue ae Tonga Circular Economy System Project.		Hiki hake tokolahi fanga monumanu fakatupu	Kuo maau e palani fakapisinisi ki he Tonga Circular Economy System Project	

Tepile 3: Polokalama Fetongi koloa mo e Ngaahi Koloa Humai mei Tu'apule'anga – Ta'u 3 - Pateta

Koloa	Taumuá á e Potungau 'i he (taú 'e 3)	Taketi fakata'u 3.	Ngaahi founa ngaue fakata'u 3.	Ngaahi Palopalema	Ngaahi founa ke fakalelei'i'aki 'ae palopalema.	Patiseti (\$TOP)	Ngaahi Tokoni Makehe.
Pateta	Fakasi'isi'i ae hu koloa mei tu'a pule'anga 'aki 'a hono fakatupulaki 'ae to 'oe ngaahi ngoue tu'u fonua	Fakasi'isi'i hono hu mai 'oe pateta mei tu'apule'anga 'aki 'ae mahu'inga koe \$2.25m 'i he 2028	Fakatokolahi'i hono to 'e he kau ngoue fakataautaha 'ae pateta (mei he 0 ac to 108 ac 'i he 2028) with 1 ac / farmer, with avg 7 tons / ac = 750t	-Toko si'i e ni'ihii 'oku nau fie to 'ae pateta 'i he'enau ngaahi ngoue'anga fakatatau pe ki henau ngaahi fiemau	- Fakalele ha ngaahi ako fakangoue. - Tokoni'i kau ngoue 'aki hono 'oage ha konga kelekele mei he pule'anga ke lisi mei he kau Nopele, Siasi moe ngaahi ako'anga. - Faka'ai'ai ngaahi Siasi mo ngaahi ako'anga ke nau fakahoko ha faga ki'i ngoue tesitesi pe 'ahi'ahi.	\$2.09m	'Oku hanga 'e he Potungaue 'o filifili ha kau ngoue fo'ou 'o tipeni ia mei he'ene ma'u 'a e ngaahi taukei meiha ni'ihii kau ngoue fakakulupu pe kau ngoue 'oku nau 'osi kau atu he uta ngoue ki tu'apule'anga, 'oku nau 'osi fakahoko 'a e ngaue koeni kimu'a.
	Fakatupulaki 'ae malu moe mo'ui lelei 'oe me'atokoni	Fakasi'isi'i hono hu mai 'o e koloa hu mai mei tu'apule'anga 'aki 'a e 750toni ki he ta'u 2028.	Fakatokolahi e fika oe kau to ngoue pateta mei he 0 kihe 108 ki he ta'u 2028.	Fakafehokota ki 'ae kau ngoue mo kinautolu 'oku uta atu 'enau koloa ki tu'apule'anga moe ngaahi fakatau'anga ngoue fakaloto fonua.	Fengau'e'aki fakataha moe ngaahi siasi kae pehe ki he ngaahi ako'anga fakafekau'aki pea moe ngaahi kelekele		'Oku pehe ko e kau to ngoue lolotonga mo e fua 'o e ngoue mei he ta'u 'e 1 'oku tupu pe 'oku tu'uma'u pe.
	Fokotu'u ha ngaahi ngaue'anga ke lava toe ngaahi mei ha koloa 'e taha 'o hange koe fale ngaahi chips mei he'etau ngoue faka loto fonua. mei he fua 'o e		- Fakahoko ha ngaahi ako ki he kau ngoue o fakatefito i he poto'i ngaue fakatekinikale pea moe taukei fakapisinisi. . Fakataukei'i hono mapule'i e mafola 'o e manu maumau mo e mahaki.	Ni'ihii 'oe kau ngoue 'oku si'isi'i e kelekele ke fai ai hanau ngoue. Tokosi'i kau ngaue pea lahi mo e fakamole ki he totongi 'aki kau ngaue. Si'isi'i fakam'eangaue fakatekinikale ki he to e ngoue mo hono ta'aki.	- Ko hono fakafehokotaki 'a e kau ngoue ke nau 'iloi 'a e ngaahi 'api tukuhau 'oku 'ata ke lisi ke fai ai 'enau ngoue. - Kau ngaue va'a fale'i mo e fekumi ki hono mapule'i 'o e maumau 'oku fakahoko he manu maumau moe mahaki. - Faka'ai'ai ha ngaahi founa ke kau mai ha kau ngoue fo'ou kenau to pateta.		

5.9. Ma'u'anga Tala 3:

NGAAHI POLOKALAMA LANGA FAKALAKALAKA FO'OU FIKA #2: POLOKALAMA FAKA'AI'AI 'O E UTA KOLOA KI TU'APULE'ANGA

2. Polokalama Faka'ai'ai 'o e Uta koloa ki Tu'apule'anga

'Oku fakataumu'a 'ae polokalama ko 'eni, ke fakalahi 'ae ngahi ngoue kehekehe 'e 12 ('Ufi, Manioke, Talo, Kava, Vanila, Niu, Faina, Lesi, Kape, Ahi, pea mo e Vesitapolo (Hina, Meleni) 'oku lolotonga uta ki tu'apule'anga 'aki 'ae mahu'inga 'oku ma'olunga hake 'i he \$15m 'i he ta'u e 3 ka hoko mai. 'Oku 'iai foki ha ngaahi ngoue makehe 'oku malava pe ke fakatau atu ki tu'a pule'anga 'o kapau na'e 'iai ha ngofua.

'E fakapapau'i 'e he Potungaue 'oku fakahoko lelei 'ae polokalama ni ke fakalahi 'ae tu'unga lahi pea moe tu'unga totongi 'oku fakatau atu ki tu'a pule'anga, 'a ia 'e toe ma'olunga ange 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga ki muli pea 'e tokoni foki ki he 'ekonomika 'ae fonua. Ko 'ene lahi koia 'ae ngoue 'oku to, koe ene lahi ange ia 'a e fua 'o e ngoue, 'a ia 'oku tokoni ia ki hono fakangaue'i 'ae ni'ihii 'oku 'ikai ke ma'u ngaue.

'Oku fakahoko 'i he va'a ngaue ki he ki tu'a, vaoákau pea moe Va'a Fekumi 'a e Potungaue ha ngaahi polokalama ngaue ke faka'ai'ai ke toe lahi 'ae ngoue mo toe lelei ange 'a e tu'unga totongi 'oku fakatau atu 'aki 'o e ngoue ki tu'a pule'anga 'o fakafou ia 'I he fengaue'aki ofi mo e ngahi kupu fekau'aki. Koe tohi tuútuúni ngaue(SOP) ki he ngahi ngoue kotoa pe 'o hange koe meleni, 'oku mahino 'a 'ene tokoni ki he toe lelei ange mo hono solova e ngahi palopalema 'o e uta ngoue ki tu'apule'anga.

Fakatatau ki he ngaahi fiemaú vivili, naé fakapapauí ai he Potungaue á e ngaahi ngoue uta ko éni é 6, 'a ia oku malava ke fakatau atu ki tu'a pule'anga 'i ha founga 'oku toe fakalalakaka ange, leleiange, pea lahi foki 'i he ta'u e 3 ka hoko mai.

Koe ngaahi Ngoue 'eni:

○ Manioke○ 'Ufi○ Talo	○ Kava○ Hina○ Meleni.

Tepile 1: Fakama'opo'opo 'o e polokalama faka'ai'ai ki he koloa ngoue hu atu ki tu'apule'anga

Kolola fakangoue	Tu'unga Lolotonga 'o e kolola fakangoue ne hu atu ki tu'apule'anga 'i he ta'u 2020 (toni)	Fakalahi he ta'u 3 'o taketi ki he;	Koe ngaahi taumu'a ngaue moe taketi 'a e MAFF fakata'u 3.
Ngoue foha			
Manioke		\$7.2m	Toe fakalahi 'ae manioke 'oku hu atu ki tu'a pule'anga'aki 'a e \$7.2miliona 'i he ta'u 2028
		6,000t	Toe to ha fu'u manioke fo'ou 'e 200 éka/taú (600éka he 2028).
			Fakamole fakakatoa = \$623,943 (\$207000.00/taú).
			Fakalahi ae manioke 'oku fakatau atu ki tu'a pule'anga 'aki 'ae 6,000toni 'i he ta'u 2028.
'Ufi		\$2.47m	Fakalahi 'ae 'ufi 'oku fakatau atu ki tu'a pule'anga 'aki 'ae \$2.47miliona (1,300toni) 'i he ta'u 2028
		1,300t	To 'o 'ikai toe si'isi'i hifo 'i he fu'u ufi 'e 66'éka/ta'u (200'éka 'i he ta'u 2028).
			Ngaahi fakamole fakalukufua = \$806,100 (\$268,000.00/taú).
			Toe fakalahi 'ae 'ufi oku fakatau atu ki tu'a pule'anga'aki 'ae 1,300toni 'i he ta'u 2028
Talo			Toe fakalahi 'a e talo 'oku hu atu ki tu'a pule'anga 'aki 'ae
		\$2.02m	\$2.02miliona 'i he ta'u 2028
		1,350t	To 'o 'ikai toe si'isi'i hifo 'i he fu'u talo 'e 100'éka/taú (300'éka 'i he 2028).
			Ngaahi fakamole fakalukufua = \$705,585 (\$235,000.00/taú).
Kava		\$144m	Toe fakalahi 'ae kava 'oku hu atu ki tu'a pule'anga 'aki 'a e mahu'inga koe \$144miliona 'i he ta'u 2028
		4,800t	To 'o 'ikai toe si'isi'i hifo 'i he fu'u kava fo'ou e 500'éka/taú (1,500'éka 'i he 2028).
			Mahu'inga fakalukufua= \$7.2miliona (\$2.4miliona/taú).
			Toe fakalahi 'ae kava 'oku hu atu ki tu'a pule'anga 'aki 'a e
Hina		\$2.25m	Toe fakalahi hono hu atu ki tu'apule'anga 'ae hina 'aki 'a e\$2.25miliona (1,000toni) 'i he ta'u 2028
		1,000t	Toe to ha fu'u hina fo'ou 'o 'ikai toe si'isi'i hifo 'i he 66'éka/ta'u (200'éka 'i he ta'u 2028).
			Ngaahi fakamole fakalukufua = \$570,000 (\$190,000.00/taú).
			Fakalahi 'ae hina 'oku fakatau atu ki tu'a pule'anga 'aki 'ae 1,000toni
Meleni		\$2.25m	Toe fakalahi 'ae meleni 'oku fakatau atu ki tu'a pule'anga 'aki 'a e \$2.25miliona (1,000toni) 'i he ta'u 2028
		1,000t	\$1.5miliona (1,000toni) 'i he 2028
		1,000t	To 'o 'ikai toe si'isi'i hifo 'i he fu'u meleni fo'ou 'e 66'éka/taú (200'éka 'i he 2028).
			Ngaahi fakamole fakalukufua = \$420,000 (\$140,000.00/taú).

'E hokohoko atu ai pe hono poupou'i 'e he Potungaue Ngoue Me'atokoni mo e Vao'akau 'a e ngaahi koloa fakangoue 'e ono (6) ko 'eni 'aki 'a e tokoni ki hono teuteu'i 'o e konga kekeleke ke ngoue'i mo e tufa pulopula ngoue 'i he ta'u fakapa'anga 'e 3 ka hoko mai fakatatau ki he tepile 'oku ha 'i lalo.

Tepile 2: Polokalama faka'ai'ai ki he ngoue 'oku hu atu ki tu'apule'anga – Ta'u 3 – Ngaahi ngoue Foha

Koloa fakangoue	Ngaahi taumu'a fakata'u 3	Ngaahi taketi fakata'u 3	Ngaahi founa ngaue fakata'u 3	Ngaahi palopalema	Founa ke solova'aki 'a e ngaahi palopalema	Patiseti (\$TOP)	Ngaahi me'a makehe
Polokalama fakalakalaka ki he 'akau foha. ('Ufi, manioke, talo tonga, talo futuna, Kape, kumala,)	Fakalahi e ngoue 'oku hu atu ki tu'apule'anga	-Ke hiki hake mahu'inga 'o e 'ufi 'oku hu atu ki tu'apule'anga 'aki 'ae \$2.47milion 'i he ta'u 2028. -Toe fakalahi 'ae 'ufi 'oku hu at atu ki tu'a pule'anga 'aki 'ae 1,300t 'i he 2028	- Fakalahi e konga 'api 'uta 'oku to ai 'a e 'ufi 'aki 'ae 200éka 'i he ta'u 2028	-Fakafehokotaki 'a e kau ngoue mo kinautolu oku nau hu atu e fua 'o e ngoue ki he ngaahi maketi 'i tu'apule'anga	Ke fengau'e'aki 'a e kau ngoue pea moe ni'ihii 'oku hu atu e fua 'o tokanga ki tu'apule'anga.	\$806,100	-Fakahoko ha tokoni 'i hono 'ave ha ngaahi 'api 'uta ke ngoue'i 'ikai ha totongi pea moe pulopula 'ufi. -Fakafuofua ko e 1éka/ tokotaha ngoue, ávalisi 6.5toni/éka ke maú e toni é 1,300 i he \$1.90/kilo.
		-Ke hiki hake mahu'inga 'o e talo 'oku hu atu ki tu'a pule'anga 'aki 'a e \$2.02milion -Fakalahi 'a e lahi 'o e talo 'oku hu atu ki tu'apule'anga 'aki 'a e 1,350toni 'i he ta'u 2028	-Fakalahi e konga kekeleke 'oku to ai 'a e talo 'aki 'ae 300éka 'i he 2028	-Ke lahi fe'unga mo lelei 'a e fua 'o e ngoue ke hu atu ki tu'apule'anga	-Toe fakamalohia 'a e va fetu'utaki 'a e kau ngoue pea moe ni'ihii 'oku nau hu atu e ngoue ki tu'apule'anga	\$705,585	-Fakahoko ha tokoni 'i hono 'ave ha ngaahi 'api 'uta ke ngoue'i 'ikai ha totongi pea mo e pulopula talo ke to. -Fakafuofua ki he 1éka/ tokotaha ngoue, ávalisi 4.5toni/éka ke maú e toni é 1,350 he \$1.50/kilo.
	-Poupou'i 'a e ngaahi maketi fakalotofonua ki he malu mo e mo'ui lelei 'o e me'atokoni.	-Ke hiki hake e mahu'inga 'o e manioke 'oku hu atu ki tu'apule'anga 'aki 'a e \$7.2 milion 'i he ta'u 2028 -Fakalahi 'ae lahi 'o e manioke 'oku fakatau atu ki	-Fakalahi 'a e konga kekeleke 'oku to ai 'a e manioke 'aki 'a e 600 'eka 'i he ta'u 2028	- 'Ulungan ga 'o e kau ngoue -Si'isi'i e mata'italo ke to tautautefito ki he talo-Tonga	-Ke tokoni 'a e va'a Fekumi 'a e potungaue 'i hono 'omai ha ngaahi pulopula pehe ki hono fakaili fakasaienisi 'o e 'akau. -Fakahoko ha ako fakangoue/ ako ki hono sivisivi'i e fua 'o e ngoue ke	\$623,943	Fakahoko ha tokoni 'i hono 'ave ha ngaahi 'api 'uta ke ngoue'i 'ikai ha totongi pea mo e pulopula manioke ke to. - Fakafuofua ki he 1éka/ tokotaha ngoue, ávalisi 10toni/éka ke maú e toni é 6000 he \$1.20/kilo.

		tu'apule'anga 'aki 'ae 6,000toni i he ta'u 2028		- 'Aisi ke fa'o ki ai e lau'i talo (lu) ke hu atu ki tu'apule'anga - Tunga 'a e kumala uesia 'e he 'inisekite maumau	ma'u e fua 'oku lelei taha. - 'E fengaue'aki 'a e potungaue Ngoue pea mo e kau ngoue ki hono teuteu'i ha kongakalekele ke fakahoko ai 'a e ngoue pea tokangaekina p eke a'u ki hono utu/ta'aki pehe ki hono fakasio ha taha ke ne hu atu e fua 'o e ngoue ki tu'apule'anga. - Fkailo ki he kau ngoue e ngaahi mahaki mo e 'inisekite maumau 'o e ngoue mo e founga 'o hono tokanga'i pe faka'auha pe fakasi'isi'i 'aki 'ene maumau ki he ngoue.		
--	--	---	--	--	--	--	--

Tepile 3: Polokalama faka'ai'ai ki he ngoue 'oku hu atu ki tu'apule'anga - Ta'u 3 - Kava

Koloa fakangoue	Ngaahi taumu'a fakata'u 3	Ngaahi taketi fakata'u 3	Ngaahi founga ngaue fakata'u 3	Ngaahi palopalema	Founga ke solova'aki 'a e ngaahi palopalema	Patiseti (\$TOP)	Ngaahi me'a makehe
Polokalama fakalakalaka ki hono hu atu 'o e kava ki tu'apule'anga	Fakalahi e ngoue 'oku hu atu ki tu'apule'anga	-Ke hiki hake mahu'inga 'o e kava 'oku hu atu ki tu'apule'anga 'aki 'a e \$144miliona ki he ta'u 2028	- Fakalahi e kongakalekele 'api 'uta 'oku to ai 'a e kava 'aki 'a e 1,500 'eka ki he ta'u 2028.	-Fakafehokotaki 'a e kau ngoue mo kinautolu oku nau hu atu e fua 'o e ngoue ki he ngaahi maketi 'i tu'apule'anga	Ke fengaue'aki 'a e kau ngoue pea moe ni'ihiki 'oku hu atu e fua 'o tokanga ki tu'apule'anga.	\$7.2m	-Fakahoko ha tokoni 'i hono tufa ha pulopula kava 'ikai ha totongi fakafuofua ki he pulopula 'e 1,600/'eka/tokotaha to kava
		-Toe fakalahi 'ae kava 'oku hu atu ki tu'a pule'anga 'aki 'a e 1,600toni ki he 2028	-Taketi ke fakalahi 'ae kava 'oku hu at atu ki tu'a pule'anga 'aki 'ae 4,800 toni pe 3,2 toni/'eka	Si'isi'i e 'ilo ki he tu'unga totonu ke 'i ai 'a e kava hu atu ki tu'apule'anga	Fokotu'u fakavavevave ha ngaahi naunau ngaohi kava.		-fakafuofua ki he 1'eka/tokotaha to kava, 'avalisi ki he 3.2toni/'eka ke ne ma'u 'a e 4800toni 'i he \$50/kilo

Poupou ki he maketi fakaloto fonua ke tokoni ki he ma'u'anga pa'anga mo e fiema'u faka'aho.		Fakatokolahi e fika 'o e kau ngoue tautautefito 'i he ngaahi kolo tuku'uta.	Ma'olunga e tu'unga fiema'u fakamaketi mei tu'apule'anga.	Ke fokotu'u pe fa'u ha lao pe tu'utu'uni ki he kava ke muimui ki ai 'a e kau to kava kenau a'usia e fiema'u 'a e ngaahi maketi.		
		Ako'i e kau ngoue ki he ngoue fakatekinikale mo e ngoue fakapisinisi.	Si'isi'i e ngaahi me'a ngaue ke ne ngaahi e kava ke a'usia e fiema'u 'a e ngaahi fiema'u 'a maketi.	Ke ako'i e ngaahi kupu fekau'aki kotoa pe 'oku nau kau ki heuta ngoue ki tu'apule'anga		
		'E fengaue'aki 'a e Potungaue Ngoue mo e kau ngoue 'i hono teuteu'i 'o e konga kelekele ki he ngoue 'o a'u pe ki hono utu/ta'aki pea tokoni'i ke nau fengaue'aki mo kinautolu 'oku nau hu atu ki tu'apule'anga e fua 'o tokanga.	'Ikai ke lahi fe'unga e ngoue ke hu atu ki tu'apule'anga mo 'ikai ke a'usia e fiema'u 'a e maketi.	Ke fakataukei 'e he potungaue Ngoue mo fakahinohino e ngaahi founa totonu ke muimui ki ai e kau ngoue.		
		-Faka'ilo ki he kakai 'a e ngaahi mahaki mo e manu maumau ki he ngoue. -Ke fakalelei'i e tekinolosia tokoni ki he utu/ta'aki 'o e ngoue, ke faka'ilo ki he kau ngoue 'a e founa totonu kenau muimui ki ai ke a'usia e fiema'u 'a e maketi mo fakasi'isi'i e maumau 'ikai lava ke uta e fua 'o e ngoue.	'Ulungaanga 'o e kau ngoue	-Ke tokoni 'a e va'a Fekumi 'a e potungaue 'i hono 'omai ha ngaahi pulopula pehe ki hono fakaili fakasaienisi 'o e 'akau. - Ako'i e kau ngoue ken au 'ilo ki he ngaahi founa ten au fakahoko ki he'enu ngoue 'oku to ka e lava ke uta atu ki tu'apule'anga e fua 'enu ngoue.		

Tepile 4: Polokalama Faka'ai'ai 'o e Uta Ngoue ki Tu'apule'anga – Ta'u 3 – Hina

Ngoue	Ngaahi taumu'a ngaue 'ae Potungaue. (taú 3)	Taketi fakata'u 3.	Ngaah ifounga ngaue fakata'u 3.	Ngaahi Palopalema	Ngaahi founga ke fakalelei'i'aki 'ae palopalema.	Patiseti (\$TOP)	Ngaahi tokoni makehe.
Hina	Fakalahi 'ae hina 'oku uta atu ki tu'a pule'anga.	Fakalahi ae Hina 'oku fakatau atu ki tu'apule'anga'aki ae \$1.65m 'i he 2028.	Fakatokolahi 'ae kau ngoue to hina iiki mei he mei he 'eka 'e 0 ki he 'eka 'e 200 'i he 2028.	'Ulungaanga 'ae kakai ngoue. Fehokotaki 'a e kau ngoue moe kau uta me'akai ki muli/ maketi	Ngaahi ako fakangoue.	\$140,000	'Oku ma'u e he potungaue ha mafai ke filifili 'ae kakai ngoue fo'ou, pe koe kulupu te nau kau ki ai, pe koe toko taha tenau fengau'e'aki fakataha i tu'apule'anga 'o fakataatau pea moe tu'utu'uni ngaue.
			Fakalahi 'a e tokolahi 'o e kau Ngoue to hina fo'ou mei he 0 ki he 200 'i he 2028.	Ni'ihii 'oe kakai ngoue 'oku 'ikai ke 'iai ha'anau konga 'api ke fakahoko ai 'enau ngoue Tokangaekina e founga ke matu'uaki 'aki 'a e 'inisekite maumau mo e ngahi mahaki 'o e 'akau.	Fakataukei 'a e kau ngoue pea mo e kau uta me'akai ki muli.		
			Fakahoko ha ngaahi ako fakatekinikale ki he founga ngoue lelei taha pea mo e ngahi taukei fakapisinisi ki he ngoue. Fakalahi e tu'unga lahi 'o e hina 'oku uta atu ki tu'apule'anga mei he toni 'e 1,000 'i he 2028.	Fakaivia e ngahi mea'ngaue ki he ngoue 'eka 'e taha/faama (teuteu'i 'o e konga kelekele, pulopula, fafanga kelekele, kemikale) 'o fakafou 'i he no mei he TDB pe koe Potungaue Ngoue.	Fakafehokotaki 'ae kakai ngoue pea moe kakai 'oku lisi atu 'enau ngaahi konga 'api. Tokoni ki he ngaahi fakamole 'oe koloa hu mai. (50%) Fakalahi 'a hono tokoni'i 'o e ngaahi kulupu ngoue.		
				Fakahoko he Potungaue Ngoue 'a hono muimui'i mo hono siofi 'a e kau ngoue mei hono teuteu'i 'o e konga kelekele 'o a'u ki hono taa'aki 'o e ngoue pea mo tokoni 'i he fetu'utaki mo e kautaha uta ngoue ki tu'apule'anga.			

Tepile 5: Polokalama Faka'ai'ai 'o e Koloa Uta ki Tu'apule'anga – Ta'u 3 – Meleni

Ngoue	Ngaahi taumu'a ngaue 'ae potungaue. (taú 3)	Taketi fakata'u 3.	Ngaahi founa ngaue fakata'u 3.	Ngaahi Palopalema	Ngaahi founa ke fakalelei'i'aki 'a e palopalema.	Patiseti (\$TOP)	Ngaahi tokoni makehe.
Meleni	Fakalahi 'a hono fakatau atu 'oe meleni ki tu'a pule'anga	Fakalahi 'ae mahu'inga 'oe meleni 'oku fakatau atu ki tu'apule'anga 'aki 'ae mahu'inga koe \$1.5m 'i he 2028.	-Fakalahi ae konga'api 'uta oku to ai 'ae meleni 'aki ae 'eka 100 'i he 2028.	-'Ulungaanga 'ae kakai ngoue.	-Ngaahi ako fakangoue .	\$140,000	-'Oku ma'u e he potungaue ha mafai ke filifili 'a kakai ngoue fo'ou, pe koe kulupu te nau kau ki ai, pe koe toko taha tenau fengaue'aki fakataha i tu'apule'anga 'o fakatatau pea moe tu'utu'uni ngaue
	Fakalahi 'ae lahi 'oe meleni 'oku uta ki tu'a pule'anga 'aki 'ae 1,000t 'i he 2028	Fakalahi 'a e kau to meleni fo'ou mei he 0 ki he 100 'o he 2028	Fehokotaki 'a e kau ngoue moe kau uta me'akai ki muli/maketi	Fakataukei ki he uta ngoue ki tu'apule'anga	Fakalelei'i 'a e vaa fengaue'aki mo tu'apule'anga		Fakafuofua ki he 'eka 'e 1 /faama pea mo e 'avalisi 'o e toni 'e 10/ac = 1,00t (\$1.50/kg)
		Fakahoko ha ngaahi ako fakatekinikale ki he founa ngoue lelei taha pea mo e ngahi taukei fakapisinisi ki he ngoue. Tokangaekina e founa ke matu'uaki 'aki 'a e 'inisekite maumau mo e ngahi mahaki 'o e 'akau. Fakaivia e ngahi mea'ngaue ki he ngoue 'eka 'e taha/faama (teuteu'i 'o e kongalekele, pulopula, fafanga kekele, kemikale) 'o fakafou 'i he no mei he TDB pe koe Potungaue Ngoue.	Kau ngou 'oku 'ikai ke 'iai hanau kongalekele. Tauhi ke tu'uloa 'a e tu'unga lahi mo e tu'unga lelei 'o e ngoue. Si'isi'i 'a e kau ngaue/ lahi 'a e fakamole ki he kau ngaue. Fakahoko he Potungaue Ngoue 'a hono muimui'i mo hono siofi 'a e kau ngoue mei hono teuteu'i 'o e kongalekele 'o a'u ki hono taa'aki 'o e ngoue pea mo tokoni 'i he fetu'utaki mo e kautaha uta ngoue ki tu'apule'anga.	Fakafehokotaki 'ae kakai ngoue pea moe kakai 'oku lisi atu 'enau ngaahi kongalekele 'api. Tokoni'i e ngahi fakamole (50%) 'i he fale fakahu pea moe fale peki.	Fekumi ki ha ngahi founa 'e lelei ange ki hono taliteke'i'aki 'a e 'inisekite maumau mo e mahaki 'o e ngoue. Langa ha fale peki fo'ou pea moe fale fakahu.		Faka'amu. i. Fiema'u ke fakalahi pea tauhi 'a e kau ngoue lolotnga pea moe tu'unga lahi 'o e ngoue. ii. Langa e fale peki fo'ou pea mo e fale fakahu ke kakato ki he fakalosinga pe kamata'anga 'o e 2023. iii. Kuo fakapaasi 'a e palani fo'ou pe founa ngaue ki he meleni 'i he va ngaue 'a e Potungaue ngoue moe MPI NZ. iv. Solova e palopalema ki he totongi e vaka uta koloa.